

Lieven Vandekerckhove (red.)

Emile
Durkheim

OVER DE VERDELING VAN DE ARBEID

acco

S 171

EMILE DURKHEIM
OVER DE VERDELING VAN DE ARBEID

SOCIALE WETENSCHAPPEN KLASSIEK
NR. 1

Onder leiding van
Lieven Vandekerckhove

redactiecomité
Karel Dobbelaere, Mark Elchardus, Frans Lammertijn,
Hendrik Van Geel, Jan Vranken

Deze uitgave verschijnt ook als :
Tijdschrift voor Sociologie

1989 (10), nr. 5.

Lieven Vandekerckhove (red.)

Emile Durkheim
Over de verdeling van de arbeid

Acco Leuven / Amersfoort

Eerste druk: 1990

Gepubliceerd door Uitgeverij Acco

- in *België*: Tiensestraat 134-136, 3000 Leuven

- in *Nederland*: Koningin Wilhelminalaan 17 / Postbus 395, 3800 AJ Amersfoort

Omslagontwerp: Joris Pollers

De oorspronkelijke uitgave van dit boek verscheen in 1893 onder de titel: "*De la division du travail social: étude sur l'organisation des sociétés supérieures*" (Paris, Alcan).

Deze synopsis is gebaseerd op de negende uitgave, verschenen in 1973 onder de titel: "*De la division du travail social*" (Paris, Presses Universitaires de France).

© Oorspronkelijke uitgave: Presses Universitaires de France, Paris

© Synopsis: Acco (Academische Coöperatief c.v.), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/1989/0543/152

NUGI 652

ISBN 90-334-2134-8

INHOUD

<i>Verantwoording</i>	7
<i>Voorwoord</i>	9
<i>Inleiding: Het probleem</i>	11
<i>Eerste boek: De functie van de arbeidsverdeling</i>	13
Hoofdstuk I: Methode om deze functie vast te stellen	15
Hoofdstuk II: Mechanische solidariteit of solidariteit op basis van gelijkenissen	19
Hoofdstuk III: Organische solidariteit of solidariteit op basis van de arbeidsverdeling	25
Hoofdstuk IV: Een ander bewijs voor wat gesteld werd	29
Hoofdstuk V: Progressief overzicht van de organische solidariteit en de gevolgen daarvan	31
Hoofdstuk VI: Progressief overzicht van de organische solidariteit en de gevolgen daarvan (vervolg)	36
Hoofdstuk VII: Organische solidariteit en kontraktuele solidariteit	40
<i>Tweede boek: De oorzaken en de voorwaarden</i>	45
Hoofdstuk I: De vooruitgang van de arbeidsverdeling en de vooruitgang van het geluk	47

Hoofdstuk II: De oorzaken	51
Hoofdstuk III: De sekundaire factoren. Progressieve onbepaaldheid van het kollektief bewustzijn en haar oorzaken	56
Hoofdstuk IV: De sekundaire factoren. De erfelijkheid	60
Hoofdstuk V: Konsekwenties van wat voorafgaat	64
<i>Derde boek: De abnormale vormen</i>	69
Hoofdstuk I: De anomische arbeidsverdeling	71
Hoofdstuk II: De gedwongen arbeidsverdeling	76
Hoofdstuk III: Een andere abnormale vorm	78
<i>Konklusie</i>	79

VERANTWOORDING

Het initiatief om een bibliotheek op te zetten van belangrijke sociaal-wetenschappelijke teksten onder synoptische vorm, is erop gericht, sociale-wetenschappers en al wie geïnteresseerd is in een goed begrip van het gemeenschapsleven, beter vertrouwd te maken met de klassieke auteurs uit onze disciplines. Want hoewel de klassieken uitdrukkelijk behandeld worden aan de universiteiten, worden ze slechts beperkt gelezen door jonge intellectuelen; en eenmaal de opleiding achter de rug, is de uitdaging van zulke lektuur veelal te groot om er, zonder professionele druk, nog eens echt werk van te maken. Het is nu juist om de stap naar de lektuur van de klassieken te vergemakkelijken, dat we van een reeks klassieke teksten een synopsis publiceren. Dit wil zeggen dat we een aantal teksten, die een fundamenteel inzicht in de organisatie van de samenleving formuleren en die daarom een plaats innemen in de geschiedenis van de sociale wetenschappen of zulke plaats aan het verwerven zijn, binnen handbereik brengen door er een nederlandstalige adaptatie van te maken. Zulke adaptatie of synopsis is geen vertaling van het oorspronkelijk werk, maar een samenvattende reproductie. De adaptatie geeft op de eerste plaats een getrouwe weergave van de *gedachtengang* die in het oorspronkelijk werk ontwikkeld werd; het is daarvoor niet nodig dit werk integraal te vertalen. We volgen de redenering van het begin tot het einde door de auteur het essentiële van zijn verhaal nòg eens te laten vertellen, maar dan onder verkorte vorm en in onze eigen taal.

Hoewel het dus de bedoeling is om bij het adapteren de oorspronkelijke tekst zo getrouw mogelijk te volgen, impliceert het samenvattend omzetten van deze tekst onvermijdelijk een zekere interpretatiemarge van de kant van de adaptor. Deze moet inderdaad van alinea tot alinea beslissen hoe hij zijn dubbele taak zal uitvoeren om enerzijds zo dicht mogelijk bij de tekst te blijven, die hij adapteert, en om er anderzijds slechts het essentiële van naar voor te brengen.

Om deze reden zal geen enkele synopsis een letterlijke verwoording brengen — of beter : alléén maar een letterlijke verwoording — van het ideeëngoed zoals dit oorspronkelijk werd uitgedrukt, maar zal elke synopsis een continue en getrouwe samenvatting van dit ideeëngoed presenteren.

Lieven Vandekerckhove

VOORWOORD

Dit boek wil vòòr alles een poging zijn om de morele feiten positief-wetenschappelijk te benaderen; de morele feiten zijn fenomenen zoals alle andere feiten; ze bestaan uit gedragsregels die herkend kunnen worden aan zekere distinkatieve kenmerken; het moet dus mogelijk zijn ze te observeren, te beschrijven en te klasseren, en de wetten op te sporen die ze verklaren. Dat we op die wijze de werkelijkheid willen bestuderen, betekent niet dat we ons niet bekommeren om de verbetering ervan: het zorgvuldig scheiden van de theoretische en de praktische problemen kan er alleen maar toe bijdragen, deze laatste beter op te lossen. De wetenschap kan ons immers helpen de richting te bepalen van ons gedrag, het ideaal dat we vertwijfeld zoeken. Maar: we kunnen dit ideaal alleen maar bepalen nadat en doordat we de werkelijkheid hebben geobserveerd. Het ideaal berust immers op niets als het niet tenvolle in de realiteit is geworteld.

De vraag die aan de basis van dit werk lag, was de vraag naar de verhouding tussen de individuele persoonlijkheid en de sociale solidariteit. Hoe komt het dat het individu steeds autonomer wordt en tegelijk steeds afhankelijker van de gemeenschap? Hoe kan het individu tegelijk persoonlijker en meer gemeenschapsgebonden worden? Wat deze klaarblijkelijke tegenstrijdigheid opheft, is volgens ons een transformatie van de maatschappelijke samenhang (sociale solidariteit), te wijten aan een immer toenemende verdeling van de arbeid. Om die reden werd dit laatste fenomeen het object van onze studie.

INLEIDING: HET PROBLEEM

De recente ontwikkelingen in de biologie laten ons toe de arbeidsverdeling te zien als een feit waarvan de algemeenheid door economen, die er het eerst over gesproken hebben, nooit vermoed werd. De wet van de arbeidsverdeling geldt immers voor het organisme zowel als voor de samenleving; men kan zelfs stellen dat een organisme een des te hogere plaats inneemt in de dierenwereld als de functies er gespecialiseerd zijn. De arbeidsverdeling is dus niet louter een sociale instelling ontsproten aan het menselijk brein en de menselijke wil, maar is blijkbaar een algemeen biologisch fenomeen waarvan de oorsprong moet gezocht worden in de eigenschappen van de georganiseerde materie. (1)

(1) N.v.L.V.: Deze analogie met de biologische differentiatieprocessen maakt meteen duidelijk dat een adequate vertaling van de term "division du travail social" niet eenvoudig is. Durkheim heeft zonder twijfel een cybernetische splitsing van de sociale rollen voor ogen, analoog aan de zuiver organisch tot stand gebrachte specialisatie van de biologische functies. Dit aspect van zijn begrip "division du travail social" zou men kunnen aanduiden met de term "arbeidsdeling". Maar hij abstraheert anderzijds uit het algemeen concept van differentiatie de maatschappelijke "belichaming" ervan, die een voluntaristische dimensie heeft en juist daarom overigens van de morele orde kan zijn. Dit aspect van zijn begrip "division du travail social" wordt beter verwoord met de term "arbeidsverdeling". Misschien is er één term die de beide konnotaties in gelijke mate recht laat wedervaren, namelijk de "differentiatie van de arbeid". Ik heb bij de voorbereiding van deze synopsis van het ene op het andere been gesprongen, en nu eens deze dan weer gene term ingeschakeld. Uiteindelijk heb ik besloten om uniform de in economische kringen meest gangbare term "arbeidsverdeling" te hanteren, maar dan niet zonder hier eerst de meerduidigheid van het Durkheimiaanse concept en de problematische verwoording daarvan in het Nederlands te hebben onderlijnd. Dat ik dan, verder, het begrip 'travail social' weergeef met de term 'arbeid' zonder meer, vindt zijn verantwoording in het feit dat de nederlandse term 'arbeid' — in tegenstelling, bijvoorbeeld, tot de term 'werk' — op zich reeds de morele konnotatie heeft die Durkheim uitdrukt door toevoeging van het epitheton 'sociaal': actieve participatie aan het gedifferentieerd en zich alsmaar verder differentiërend economisch gebeuren, d.w.z. het op zich nemen van zijn deel van de arbeid, is geen moreel indifferente aangelegenheid, maar wordt maatschappelijk als een plicht gedefinieerd.

Dat ook de samenleving buigt voor deze wet moet natuurlijk onze morele konstitutie ten zeerste raken; de mens zal zich immers in twee totaal verschillende richtingen ontwikkelen al naargelang we deze beweging aanvaarden dan wel we er ons tegen verzetten. Vandaar de prangende vraag: welke van deze twee richtingen moeten we willen? Moeten we ernaar streven een compleet wezen te worden, dat 'af' is, dat zelfgenoegzaam is, of moeten we er naar streven een deel van het geheel te zijn, een orgaan van een organisme? *Met andere woorden, is de arbeidsverdeling, die een natuurwet is, ook een morele regel voor het menselijk gedrag*, en zo dit het geval is, waarom en in welke mate? De enige manier om tot een objectief oordeel te komen, is de arbeidsverdeling bestuderen; nagaan waartoe ze dient, waarvan ze afhangt; in één woord, er ons een juiste notie van vormen. Slechts dan zullen we ze kunnen vergelijken met de andere morele fenomenen en zien welke verhouding ertussen bestaat. Wanneer we vinden dat de arbeidsverdeling een gelijkaardige rol vervult als andere praktijken waarvan het moreel karakter onbetwist is, en dat ze veroorzaakt wordt door dezelfde determinerende voorwaarden als andere morele regels, dan zullen we kunnen besluiten dat ze tot die laatste moet gerekend worden.

Eerste boek

DE FUNKTIE VAN DE ARBEIDSVERDELING

Hoofdstuk I: METHODE OM DEZE FUNKTIE VAST TE STELLEN

Vragen welke funktie de arbeidsverdeling heeft, dat is nagaan aan welke behoefte zij beantwoordt. Wanneer we dat weten, dan zullen we kunnen zien of deze behoefte gelijkaardig is aan deze waaraan andere gedragsregels, waarvan het moreel karakter niet betwist wordt, beantwoorden.

I. Vermits de arbeidsverdeling tegelijk de produktieve kracht als de kompetentie van de arbeider verhoogt, is ze de noodzakelijke voorwaarde voor de intellectuele en de materiële ontwikkeling van de samenleving; *de arbeidsverdeling is de bron van de beschaving*. Vermits men anderzijds aan de beschaving graag een absolute waarde toekent, is men niet geneigd om een andere funktie voor de arbeidsverdeling te bedenken.

Dat de arbeidsverdeling inderdaad de beschaving tot resultaat heeft, kan men betwijfelen. Maar indien ze daarenboven geen enkel ander resultaat had, dan kon men haar niet als een moreel fenomeen beschouwen. Wanneer men immers dat kompleks geheel analyseert, dat men beschaving noemt maar dat men voor het overige nauwelijks gedefinieerd heeft, dan vindt men dat de elementen waaruit die beschaving bestaat, elk moreel karakter missen. De industriële ontwikkeling is misschien zeer nuttig, maar ze heeft niets moreel dwingend in zich (de kleine ambachtsman doet net zo goed zijn plicht als de industrieel); de kunst is het domein bij uitstek van de vrijheid, het is een lukse die misschien mooi is om te bezitten maar die men niet verplicht kan zijn te bezitten; de wetenschap is evenzeer slechts toegankelijk voor een elite en het kan onmogelijk voor ieder een morele plicht zijn, ze te verwerven. Industrie, kunst en wetenschap staan buiten de moraal. Het domein van de ethiek omvat alle gedragsregels die dwangmatig opgelegd worden en waaraan een sanktie verbonden is, maar verder dan dat gaat de ethiek niet. Vermits geen enkel beschavingselement dit criterium van moraliteit bevat, is de beschaving moreel neutraal. Indien dus de arbeidsverdeling geen enkele andere rol zou hebben dan de beschaving voort te brengen, dan zou ze evenzeer moreel neutraal zijn.

Er is méér. Indien de arbeidsverdeling geen enkele andere rol zou hebben, dan zou ze niet alleen moreel neutraal zijn, doch ze zou zelfs geen bestaansredenen hebben. De beschaving is immers niet op zichzelf waardevol, maar is waardevol

omdat ze beantwoordt aan bepaalde behoeften, *teweeggebracht door de arbeidsverdeling* (cfr. infra: het is omdat de arbeidsverdeling de vermoeidheid doet toenemen, dat de mens in toenemende mate gedwongen is de weldaden van de beschaving te zoeken). Indien dus de arbeidsverdeling aan geen andere behoeften zou tegemoet komen dan aan deze, zou ze geen andere functie hebben dan de effecten te verzachten die zij zelf voortbrengt, de wonden te omwinden die ze zelf toebrengt. De functie van de arbeidsverdeling is dus niet het voortbrengen van de beschaving.

II. Iedereen weet dat wij houden van degenen die op ons gelijken, die denken en voelen zoals wij. Maar het omgekeerde is ook waar, we voelen ons vaker aangetrokken tot personen die niet op ons gelijken en precies omdat ze niet op ons gelijken. Evenwel, niet alle verschillen kunnen dit effect sorteren, maar alleen deze die elkaar wederzijds aanvullen. Wij zoeken bij onze vrienden de kwaliteiten die ons ontbreken. Op die manier vormen zich kleine associaties van vrienden waar ieder zijn rol vervult konform aan zijn karakter, en waar een waarachtige uitwisseling van diensten geschiedt. De arbeidsverdeling ligt ten grondslag aan deze vriendschapsrelaties.

Aldus kan de arbeidsverdeling in een ander licht geplaatst worden. De economische diensten die ze verleent, zijn maar een peulschilletje als men ze vergelijkt met het moreel effect dat ze teweegbrengt. Haar echte functie bestaat erin tussen twee of meer personen een gevoel van verbondenheid (solidariteit) te scheppen.

De geschiedenis van het echtelijk samenzijn biedt ons van dit fenomeen nog een frappanter voorbeeld. Omdat man en vrouw verschillen van elkaar, en wel op komplementaire wijze, zoeken ze elkaar zo passioneel. De verdeling van de seksuele taken is de bron van de echtelijke verbondenheid (solidariteit). Omdat de seksuele arbeidsverdeling niet beperkt is gebleven tot de seksuele functies maar zich geleidelijk heeft uitgebreid tot tal van andere (sociale) functies, heeft ook het huwelijk (als geheel van juridische regels) zich evenzeer ontwikkeld.

Het merkwaardigste effect van de arbeidsverdeling is daarbij niet dat ze het rendement van de verdeelde functies verhoogt, maar wel dat ze die functies aan elkaar verbindt. Het is mogelijk dat het economisch nut gediend is met de arbeidsverdeling, maar deze laatste overstijgt oneindig de sfeer der louter economische belangen. *Het resultaat van de arbeidsverdeling bestaat er namelijk in dat ze een sociale en morele orde sui generis tot stand brengt. Ze verbindt individuen die, zonder haar, onafhankelijk van elkaar zouden zijn.* Anderzijds kan de samenleving, die door de arbeidsverdeling tot stand komt, moeilijk anders dan daarvan de stempel dragen. Zij moet met andere woorden verschillen van

de samenleving die gebaseerd is op de aantrekkingskracht van het gelijke op het gelijke, ze moet anders gekonstitueerd zijn, op andere gronden berusten, op andere gevoelens beroep doen.

Vandaar dat we ertoe komen, de vraag te stellen of de arbeidsverdeling ook niet dezelfde rol zou vervullen in ruimere groepen dan een vriendengroep of een echtelijke gemeenschap. Heeft de arbeidsverdeling in de moderne samenleving niet als functie het "corps social" te integreren, er de eenheid van te verzekeren? Comte heeft reeds de stelling verdedigd dat de arbeidsverdeling zo niet de éنية dan toch de voornaamste bron van de sociale solidariteit is. Indien deze stelling bewezen was, zou men inzien dat de arbeidsverdeling een veel belangrijker rol vervult dan deze die men haar gewoonlijk toebedeelt. Ze zou er niet alleen in bestaan onze samenleving een lukse te verschaffen, benijdenswaardig allicht doch overbodig; maar ze zou zonder meer haar bestaansvoorwaarde uitmaken. Indien dit inderdaad de functie is van de arbeidsverdeling, dan is ze van de morele orde, want de behoeften aan orde, harmonie, sociale solidariteit worden over het algemeen beschouwd als morele behoeften.

III. Maar hoe dit verifiëren? We moeten niet eenvoudig uitmaken of er in onze maatschappij een sociale solidariteit bestaat die komt van de arbeidsverdeling, want dat is evident, maar we moeten vooral bepalen in welke mate de solidariteit die door de arbeidsverdeling tot stand wordt gebracht, bijdraagt tot de algemene integratie van de maatschappij. Om die vraag te beantwoorden, moeten we deze sociale band vergelijken met andere, en daarvoor moeten we in elk geval beginnen met een klassifikatie van de verschillende soorten sociale solidariteit. Nu is de sociale solidariteit heel en al een moreel fenomeen dat op zichzelf niet geobserveerd kan worden, noch gemeten. We moeten dus dat interne feit, dat ons ontsnapt, vervangen door een ekstern feit waardoor het gesymboliseerd wordt. Dit zichtbaar symbool nu, is het recht. Immers, de sociale solidariteit, blijft niet zuiver potentialiteit maar uit zich in waarneembare effecten. Hoe méér de leden van een gemeenschap met elkaar verbonden zijn, hoe méér zij met elkaar relaties onderhouden. Het aantal relaties moet in verhouding staan tot het aantal rechtsregels waardoor ze bepaald worden. In het recht vinden we alle essentiële variëteiten weerspiegeld van de sociale solidariteit. Omdat dus het recht de voornaamste vormen van sociale solidariteit reproduceert, moeten we de verschillende soorten van recht klassificeren om daarna te bepalen welke verschillende soorten sociale solidariteit daaraan beantwoorden. Om methodisch te werk te gaan, moeten we een kenmerk vinden dat, hoewel wezenlijk voor de rechtsfenomenen, toch varieert wanneer zij variëren. Zulk kenmerk is de sanktie. We kunnen dus de rechtsregels klasseren naar de sankties die eraan verbonden zijn. Er zijn er twee soorten.

De ene soort sankties bestaat wezenlijk uit een smart, of op zijn minst uit een ontbering opgelegd aan de actor; zulke sankties zijn erop gericht hem te raken in zijn fortuin, zijn eer, zijn vrijheid, hem iets te ontnemen dat hem behaagt. Men noemt deze sankties repressief, en men vindt ze in het strafrecht. De sankties van de morele regels zijn ook wel repressief, doch ze worden zowat door iedereen zonder onderscheid — diffuus — toegepast, terwijl de sankties van het strafrecht slechts worden toegepast door tussenkomst van een bepaald orgaan; ze zijn georganiseerd.

De tweede soort sankties impliceert niet noodzakelijk dat de actor eronder lijdt, maar bestaat alleen uit een herstel van de geschonden relaties in hun normale vorm. Deze sankties zijn restitutief.

Men kan dus de rechtsregels indelen in twee grote soorten, naargelang hun sankties ofwel repressief en georganiseerd, ofwel restitutief zijn. De eerste soort omvat het strafrecht; de tweede soort het burgerlijk recht, het handelsrecht, het procesrecht, het administratief en staatsrecht, abstraktie gemaakt van de strafregels die zich daarin bevinden.

Hoofdstuk II:

MECHANISCHE SOLIDARITEIT OF SOLIDARITEIT OP BASIS VAN GELIJKENISSEN

I. De sociale solidariteit waaraan het repressief recht beantwoordt, is deze waarvan de schending het misdrijf uitmaakt; crimineel is elke akt die tegen zijn auteur een karakteristieke reaktie uitlokt, namelijk de straf. Zich afvragen wat juist deze sociale solidariteit is, is zich afvragen waardoor de straf veroorzaakt wordt, of beter nog, wat het wezen is van het misdrijf.

Het eigene van het misdrijf kan bezwaarlijk gezocht worden in de intrinsieke kenmerken van de opgelegde of de verboden akten, want deze vertonen een veel te grote diversiteit, maar moet gezocht worden in het verband dat er bestaat tussen deze akten en één of andere konditie die hen uitwendig is. Men heeft gedacht dit verband te vinden in een soort tegenstelling tussen deze akten en de grote sociale belangen: de strafregels zouden voor elk sociaal type de fundamentele voorwaarden van het gemeenschapsleven uitdrukken. Maar er zijn een heleboel akten die als crimineel beschouwd worden zonder dat ze op zichzelf schadelijk zijn voor de samenleving: niet aanraken van bepaalde objekten, vlees derven, enz. Zelfs wanneer het misdrijf werkelijk schadelijk is voor de gemeenschap, staat zijn schadelijkheid vaak in een wanverhouding tot de intensiteit van de repressie die hem treft. Doodslag wordt bij ons als de grootste misdaad beschouwd, maar een bankroet of een verkeerde beurspekulatie kan het samenleven veel meer ontwrichten dan een geïsoleerde moord. Wat is één mens minder in de samenleving, één cel minder in het organisme? Deze definitie van het misdrijf is dus in elk geval inadekwaat.

De konstitutieve voorwaarden van het misdrijf zijn te zoeken in het subjekt. Inderdaad, het enige kenmerk dat eigen is aan alle misdrijven, is dat ze bestaan uit akten die universeel verworpen worden door de leden van de samenleving. Het misdrijf krenkt de gevoelens die, in één en hetzelfde sociale type, zich bevinden in het bewustzijn van iedere normale mens. Men kan onmogelijk de aard van deze gevoelens op een andere wijze bepalen, ze definiëren in functie van hun specifieke objekten, want deze laatste variëren grenzeloos. Een lijst opstellen van de gevoelens waarvan de krenking het misdrijf uitmaakt, is dus niet ter zake. Ze onderscheiden zich enkel hierdoor van de andere gevoelens, dat ze gemeenschappelijk zijn aan het doorsnee individu van een bepaalde gemeenschap.

Doch men heeft het misdrijf niet gedefinieerd door te stellen dat hij bestaat uit een krenking van de kollektieve gevoelens, want er zijn zulke gevoelens die kunnen gekrenkt worden zonder dat er van misdrijf sprake is. Het incest bijvoorbeeld wordt algemeen afgekeurd, doch is niet méér dan een immorele daad. De kollektieve gevoelens waaraan het misdrijf verbonden is, hebben ook dit kenmerk dat ze een zekere gemiddelde intensiteit hebben. Ze zijn niet alleen in ieders bewustzijn gegrift, ze zijn er ook zeer sterk in gegrift. Daarom ook evolueert het strafrecht zo langzaam, wat getuigt van het weerstandsvermogen van de kollektieve gevoelens waaraan het beantwoordt. De grotere plasticiteit van de morele regels en de relatieve snelheid waarmee ze evolueren, getuigen anderzijds van de geringere energie van de kollektieve gevoelens die aan deze regels ten grondslag liggen.

Een laatste element van de definitie moet hieraan nog worden toegevoegd. Opdat de krenking van de kollektieve gevoelens krimineel zou zijn, moeten deze gevoelens niet alleen sterk zijn, maar ook zeer precies, dit wil zeggen verbonden aan een klaar gedefinieerde praktijk, weze het een positieve akt of een onthouding. Gevoelens als ouderlijke liefde of liefdadigheid tegenover de armen zijn niet minder oppervlakkig dan het respect voor de eigendom of voor het openbaar gezag. Ze zijn echter zo vaag en hun objekt is zo algemeen dat de krenking ervan zelf moeilijk te bepalen is. Bij de kriminele krenking van kollektieve gevoelens gaat het er steeds om, dit of dat te doen of te laten.

Konklusie. Het geheel van overtuigingen en gevoelens gemeenschappelijk aan het doorsneelid van een gemeenschap vormt een bepaald systeem dat een eigen leven leidt; men kan het noemen het kollektief of gemeenschappelijk bewustzijn. Het is onafhankelijk van de specifieke omstandigheden waarin zich de individuen bevinden, want de individuen komen en gaan terwijl het kollektief bewustzijn blijft. Het is dus iets heel anders dan de individuele bewustzijnsinhouden ofschoon het alleen maar bij de individuen gerealiseerd wordt.

Samenvattend kunnen we daarom stellen: *een akt is krimineel als hij een sterke en welbepaalde inhoud van het kollektief bewustzijn schendt.* (1) Men is vaak genoeg geneigd deze stelling te aanvaarden, doch zelden geeft men ze haar juiste betekenis. Men ziet er namelijk niet de uitdrukking van de wezenlijke eigenschappen van het misdrijf in, maar één van zijn reperkussies: de akt schendt de kollektieve gevoelens omdat hij krimineel is. Maar waarin bestaat dan de kriminaliteit? Wij verwerpen de akt niet omdat hij krimineel is, maar hij is krimi-

(1) We gaan niet in op de vraag of het kollektief bewustzijn een bewustzijn is zoals dit van het individu. Met deze term willen we alleen het geheel der sociale gelijkenissen aanduiden, zonder te stellen met welke kategorie dit systeem van fenomenen moet worden gedefinieerd.

neel, omdat wij hem verwerpen.

We kunnen dit als volgt kontroleren. Als het kenmerkende van het misdrijf is, dat hij de straf oproept, dan moet onze definitie van het misdrijf alle eigenschappen van de straf verklaren. Vooraleer we deze verifikatie aanvatten, zullen we eerst deze eigenschappen vaststellen.

II. De straf bestaat uit een passionele reactie. Dit kenmerk is des te duidelijker naargelang de samenleving minder gekultiveerd is: de primitieve volkeren straffen om te straffen, doen de schuldige lijden omwille van dit lijden, zonder enig voordeel voor henzelf te verwachten van de straf. Daarenboven strekt de straf zich vaak uit tot onschuldigen: de vrouw, kinderen, burens van de schuldige, enz. Dit wijst erop dat de passie waardoor de straf bezield wordt, slechts stilstaat als ze uitgeput is. Wanneer ze evenwel nog krachtig is nadat ze degene vernietigd heeft door wie ze werd uitgelokt, dan spreidt ze zich uit op een volkomen mechanische wijze. Men stelt dat de straf nu gewijzigd is, dat de samenleving niet meer straft om zich te wreken, maar om zich te beschermen. Maar het wesen van een praktijk wordt niet gewijzigd omdat de intenties van hen die ze toepassen, zich wijzigen. Vroeger had de straf trouwens ook dit defensief karakter, maar men was er zich niet van bewust. De wraak is geen overbodige wreedheid; datgene wat ze wil vernietigen, is een bedreiging voor ons; ze is dus een ware verdedigingsakt, al is het dan onberedeneerd en instinktief. De straf is op vandaag wat ze vroeger was, dit wil zeggen minstens voor een deel een wraakneming. Opdat de straf ons werkelijk zou kunnen beschermen in de toekomst, moet ze vòòr alles een boete zijn voor het verleden. Dit boetekarakter komt duidelijk tot uiting in de minutieuze voorzorgen die wij nemen om de straf zo juist mogelijk in verhouding te plaatsen tot de ernst van het misdrijf. Deze maatregelen zijn onverklaarbaar indien we niet meenden dat de schuldige moet lijden omdat hij kwaad heeft gedaan, en wel in dezelfde mate. Indien de straf slechts een verdedigingsmiddel was, zou zulke gradatie niet nodig zijn. De straf is een daad van vergelding want ze is een boete. Wat we vergelden en wat de crimineel uitboet, is de smaad aan de moraal. Vandaar deze voorlopige definitie: *de straf bestaat uit een passionele reactie waarvan de intensiteit gegradeerd is.*

Vanwaar komt deze reactie? Van het individu of van de samenleving? Iedereen weet dat het de maatschappij is die straft, maar is het wel voor haar rekening? Wat het sociaal karakter van de straf buiten kijf plaatst, is dat ze, eenmaal uitgesproken, nog slechts door de regering kan worden opgeheven in naam van de maatschappij. Beschikt alleen de gemeenschap over de repressie, dan betekent dit dat zij getroffen wordt net zo goed als het individu, en het is de aanslag op de gemeenschap die door de straf vergolden wordt. Het is niet zo dat de gemeenschap het recht heeft om te straffen krachtens een delegatie van de indivi-

duele leden die oorspronkelijk in de privé vendetta de enige bestraffing zagen. De gemeenschap is niet de mandataris der individuen wier belangen zij in hun plaats behartigt. Hoe verbreid deze theorie ook is, ze wordt door de feiten tegengesproken. In geen enkele samenleving is de privé vendetta de oorspronkelijke straf geweest. Integendeel, het is zeker dat het strafrecht oorspronkelijk een religieus karakter had. Welnu, de godsdienst is wezenlijk een sociale aangelegenheid: zij oefent op het individu een konstante druk uit om zichzelf te verloochenen en op te offeren. Als het strafrecht oorspronkelijk een religieus recht is, kan men er zeker van zijn dat de belangen die het dient, sociaal zijn.

We hebben gesteld dat de wettelijke repressie *georganiseerd* is, in tegenstelling tot de *diffuse* repressie van louter immorele akten. Waaruit bestaat deze organisatie? Niet in de reglementering van de straf, want er bestaan heel wat samenlevingen die straffen opleggen zonder dat deze vooraf zijn vastgesteld in functie van de strafbare daad. Ook niet in de instelling van een kriminele procedure, want ook deze is niet steeds aanwezig waar er gestraft wordt. De enige organisatie die wel steeds aangetroffen wordt, is de instelling van een rechtbank. Door het feit alleen dat de inbreuk niet beoordeeld wordt door iedereen, maar onderworpen wordt aan het oordeel van een ingesteld lichaam, door het feit alleen dat de kollektieve reactie geschiedt door bemiddeling van een bepaald orgaan, is zij niet meer diffuus maar georganiseerd.

De straf bestaat dus wezenlijk uit een passionele reactie, waarvan de intensiteit gegradeerd is en die de samenleving ten opzichte van haar leden die bepaalde gedragsregels overtreden hebben, tot stand brengt via de bemiddeling van een ingesteld lichaam.

III. Wij reageren energiek tegen alles wat ons bewustzijn bedreigt. Vooral als het gaat om een overtuiging die ons dierbaar is, laten we niet toe dat men er ongestraft de hand naar uitsteekt. Iedere aanval roept een emotionele reactie op die zich richt tegen de aanvaller. Deze natuurlijke gevolgen van een konflikt van gevoelens zijn nuttig omdat ze de bedreigde gevoelens helpen in stand houden. Men heeft vaak in de woede een onnuttige want destructieve passie gezien. Maar dit is maar één aspekt ervan. De woede bestaat anderzijds uit een mobilisatie van alle latente krachten die ter hulp snellen om de bedreigde gevoelens te beschermen. Vermits de gevoelens die het misdrijf bedreigt, kollektief zijn en daaraan alleen reeds een enorme kracht ontleen, is het onmogelijk dat ze enige tegenspraak zouden dulden. Vooral wanneer deze tegenspraak niet theoretisch blijft maar zich uit in daden, kunnen we niet anders dan ons passioneel verzetten.

Het sociaal karakter van deze reactie vloeit voort uit de sociale aard van de gekrenkte gevoelens. Omdat deze tot ieders bewustzijn behoren, roept de inbreuk bij allen die er getuige van zijn of die er weet van hebben, eenzelfde verontwaardiging op. Deze reactie is niet alleen algemeen, maar ze is ook kollektief, wat niet hetzelfde is: ze komt niet tot stand bij ieder afzonderlijk, maar in samenhang en met eenheid. Het misdrijf verenigt de getrouwen. Men moet maar eens nagaan hoe de koppen bij elkaar gestoken worden wanneer in een klein stadje een schandaal is uitgelekt. Uit al die gelijkaardige impressies die uitgewisseld worden, al die colères die geuit worden, ontstaat een enige colère die de woede is van iedereen zonder van iemand in het bijzonder te zijn, de publieke colère. Het is trouwens alleen deze woede die iets kan bereiken. Vermits het kollektief bewustzijn is, dat getroffen wordt, moet ook dit bewustzijn reageren en moet dus de weerstand kollektief zijn.

Vraag is dan nog waarom deze weerstand zich organiseert. Men zal dit begrijpen als men bemerkt dat de georganiseerde repressie niet tegengesteld is aan de diffuse repressie, maar er alleen gradueel van verschilt doordat ze de reactie méér eenheid verschaft. De grotere intensiteit en de preciezere aard van de gevoelens die de straf wreekt, verklaren deze eenwording: indien het om zwakke gevoelens gaat of om een zwakke schending van gevoelens, dan resulteert daaruit maar een zwakke concentratie van beledigde individuen; doch als het om energieke gevoelens gaat of als de schending ernstig is, dan wordt de ganse groep samengetrokken in het licht van het gevaar. Door materiële samentrekking van het aggregaat bevinden zich de emotionele reacties in de gunstigste kondities om zich te verenigen; uit deze samensmelting komt een enige resultante tot stand die de individuele reacties vervangt en die uitgeoefend wordt, niet door iedereen afzonderlijk maar door het aldus ingestelde sociale lichaam.

Het is dus wel degelijk de aard van de kollektieve gevoelens die de straf en bijgevolg ook het misdrijf verklaart.

IV. De analyse van de straf heeft de definitie van het misdrijf bevestigd. We hebben eerst inductief vastgesteld dat het misdrijf bestond uit een aktie die tegen een sterke en welbepaalde inhoud van het kollektief bewustzijn ingaat; we hebben dan gezien dat alle karakteristieken van de straf uit de natuur van dit misdrijf kunnen worden afgeleid. De regels die zij sanktioniert, moeten dus de meest essentiële sociale gelijkenissen uitdrukken. Aldus ziet men welk soort solidariteit door het strafrecht wordt gesymboliseerd: de sociale solidariteit die voortspuit uit de konformiteit van ieder bewustzijn aan een gemeenschappelijk type, het psychisch type van de gemeenschap. Er zijn in ons twee soorten van bewustzijn: de ene omvat inhouden die eigen zijn aan ieder van ons persoonlijk, de andere omvat inhouden die gemeenschappelijk zijn aan de hele

samenleving. Deze twee soorten van bewustzijn zijn wel onderscheiden van elkaar, doch ook verbonden met elkaar daar ze één en hetzelfde organisch substraat hebben. Ze zijn met andere woorden solidair. Daaruit ontstaat een solidariteit sui generis, de mechanische solidariteit, die, ontstaan uit de gelijkenissen, het individu rechtstreeks aan de samenleving bindt. Het is deze solidariteit die door het repressief recht wordt uitgedrukt.

Op die manier begrijpt men dat er vaak daden als crimineel beschouwd worden zonder dat ze schadelijk zijn voor de gemeenschap. Het kollektief bewustzijn heeft zich gevormd onder invloed van zeer uiteenlopende oorzaken en zelfs toevallige samenlopen van omstandigheden. Er hebben zich daar noodzakelijk bepaalde elementen ingewerkt die geen enkel verband hebben met het sociaal nut. Maar één keer ze deel uitmaken van het kollektief bewustzijn, moeten ze blijven voortbestaan spijs hun irrationaliteit : immers, al wat hen bedreigt, bedreigt meteen ook de sociale kohesie. Er is geen enkele reden waarom een samenleving zou verbieden om dit of dat vlees te eten. Maar eenmaal de afkeer voor een bepaalde voeding deel is gaan uitmaken van het kollektief bewustzijn, kan deze afkeer niet verdwijnen zonder dat ook de sociale banden verzwakken.

Hetzelfde geldt voor de straf. Ofschoon ze volledig mechanisch ontwikkelt, passioneel en grotendeels onbedacht, vervult ze een nuttige rol. Ze dient slechts secundair om de schuldige te verbeteren of om zijn potentiële navolgers af te schrikken. Haar echte functie bestaat erin, de sociale kohesie intact te houden door het kollektief bewustzijn al zijn vitaliteit te doen bewaren. De straf heeft tot functie de samenleving te beschermen, maar zij doet dat omdat ze een boete oplegt.

Uit dit alles volgt dus dat er een sociale solidariteit bestaat die veroorzaakt wordt door het feit dat een aantal bewustzijnsinhouden gemeenschappelijk zijn aan alle leden van de samenleving. Om te weten welk aandeel ze heeft in de algemene integratie van de samenleving kunnen we nagaan welk aandeel het strafrecht heeft in het geheel der juridische regels.

Hoofdstuk III: DE ORGANISCHE SOLIDARITEIT OF SOLIDARITEIT OP BASIS VAN DE ARBEIDSVERDELING

I. De natuur zelf van de restitutieve sanktie toont voldoende aan dat de sociale solidariteit waaraan het restitutief recht beantwoordt, van een heel andere soort is. Eigen aan deze sanktie is dat ze geen boetekarakter heeft maar zich herleidt tot een eenvoudige "remise en état". Hem die het recht geweld heeft aangedaan of het miskend heeft, wordt geen lijden opgelegd dat in verhouding staat tot zijn misdrijf, hij wordt eenvoudig veroordeeld zich aan het recht te onderwerpen. Het negeren van deze regels wordt zelfs niet gestraft met een diffuse straf. Wie een burgerlijke zaak verliest, wordt niet geschandvlekt. We kunnen ons zelfs indenken dat deze regels helemaal anders kunnen zijn zonder dat ons dat kwetst. Dat bewijst dat *de regels waaraan een restitutieve sanktie verbonden is, ofwel geen deel uitmaken van het kollektief bewustzijn, ofwel er slechts zwakke inhouden van zijn*. Het repressief recht is het hart van het kollektief bewustzijn; de zuiver morele regels vormen er een minder centraal deel van; het restitutief recht tenslotte ontstaat in zeer excentrische regionen om zich steeds verder van het centrum uit te breiden. Hoe méér het zichzelf wordt, hoe verder het er zich van verwijderd.

Daar de regels met restitutieve sanktie vreemd zijn aan het kollektief bewustzijn, zijn *de verhoudingen die zij bepalen* niet deze waarin iedereen zonder onderscheid is betrokken. Dit wil zeggen: *het zijn verhoudingen die tot stand komen, niet tussen het individu en de samenleving, maar tussen beperkte en bijzondere delen van de samenleving*. Omdat anderzijds de maatschappij niet weg blijft uit deze sfeer van het recht — ze treedt weliswaar niet uit eigen beweging op, maar op aanvraag van de belanghebbenden — moet ze er ook indirect belang bij hebben, moet ze er de weerslag van voelen.

Deze verhoudingen nemen twee vormen aan: zijn ze negatief, dan herleiden ze zich tot zuivere onthoudingen; zijn ze positief, dan vormen ze een samenwerking. Aan de twee klassen van regels die de ene en de andere verhouding bepalen, beantwoorden twee soorten sociale solidariteit.

II. Het typevoorbeeld van een negatieve verhouding is deze die een zaak verbindt met een persoon.

Men kan twee soorten rechten tegenover elkaar stellen: de zakelijke en de persoonlijke rechten. De zakelijke rechten impliceren een volgrecht; dit wil zeggen, dat het recht dat ik heb op een bepaalde zaak ieder ander recht op die zaak uitsluit dat na het mijne zou zijn tot stand gekomen. Dit impliceert dat de zakelijke rechten rechtstreeks de zaak met mijn rechtspersoonlijkheid verbinden. Doch wanneer ik van iemand een schuld mag vorderen, wat de uitoefening van een persoonlijk recht is, dan kan de debiteur zijn goederen vervreemden, ook al heb ik ze tot waarborg. De reden is dat de persoonlijke rechten geen speciale relatie scheppen tussen deze goederen en mijzelf, maar wel tussen de persoon van hun eigenaar en mijn eigen persoon.

De zakelijke solidariteit (de verbondenheid van de zaken met de samenleving) verbindt de zaken met de personen, niet de personen met elkaar. Vermits de zaken alleen door bemiddeling van de personen in de samenleving geïntegreerd worden, is de solidariteit die uit deze integratie voortvloeit volledig negatief. Ze leidt er geenszins toe dat de individuen een gemeenschappelijk doel nastreven; ze draagt niets bij tot de eenheid van het "corps social".

Het deel van het restitutief recht dat aan deze negatieve solidariteit beantwoordt is het geheel van de zakelijke rechten, waarvan het eigendomsrecht het zuiverste voorbeeld is.

Er zijn echter ook verhoudingen tussen personen die even negatief zijn en eenzelfde solidariteit uitdrukken: de verhoudingen die tot stand komen door de uitoefening van de zakelijke rechten en deze die ontstaan na het delikt en het quasi-delikt en die alleen maar tot schadevergoeding verplichten. De regels met betrekking tot de zakelijke rechten en met betrekking tot de persoonlijke verhoudingen die op de zakelijke rechten gebaseerd zijn, maken een bepaald systeem uit dat als functie heeft, niet het ene deel van de samenleving te verbinden met het andere, maar ze juist uit elkaar te houden. Op de keper beschouwd, is het zelfs niet juist te spreken van "negatieve solidariteit" in dit verband, want er is geen sprake van een ware solidariteit met een eigen bestaan en een eigen aard. Het gaat eerder om de negatieve kant van iedere solidariteit. De negatieve solidariteit is slechts mogelijk waar er reeds een positieve bestaat, waarvan zij het gevolg én de voorwaarde is: de rechten die de individuen kunnen uitoefenen ten aanzien van de zaken of ten aanzien van elkaar, kunnen slechts bestaan nadat en doordat deze individuen wederzijds hun eigen aanspraken hebben willen beperken in een geest van samenwerking.

III. Trekt men van het restitutief recht alle regels af waarvan zojuist sprake was, dan blijft er een systeem over dat relaties van een heel andere aard reguleert: relaties die een positieve samenwerking uitdrukken die gebaseerd is op de ar-

beidsverdeling. Dit systeem omvat: het familierecht, het verbintenissenrecht, het handelsrecht, het procesrecht, het administratief recht, het staatsrecht.

Het familierecht lost twee types van vragen op: wie is belast met de diverse huishoudelijke functies en waaruit bestaan die functies en hun onderlinge verhoudingen? Het familierecht drukt de solidariteit uit die de familieleden verenigt als gevolg van de verdeling van het familiaal werk.

Het verband tussen de arbeidsverdeling en het verbintenissenrecht is niet minder uitgesproken. Het kontrakt is inderdaad de juridische uitdrukking bij uitstek van de samenwerking. Samenwerking betekent immers een gemeenschappelijke taak verdelen. Wanneer deze taak verdeeld wordt in kwalitatief gelijkwaardige taken, dan is er een eenvoudige of eerste-graadsverdeling van de arbeid. Zijn de diverse taken van verschillende aard, dan is er samengestelde arbeidsverdeling of: specialisatie. Het is deze laatste samenwerking die veruit het meest wordt uitgedrukt door het kontrakt.

Het handelsrecht is in dit opzicht nog duidelijker: het reglementeert de kontrakten eigen aan de handel en die tot stand komen op basis van een specialisatie der functies; of het regelt de aard van deze functies (bv. de functie van curator bij een bankroet).

Het procesrecht regelt de aard van en de onderlinge verhouding tussen de organen van het justitieel apparaat.

Het administratief recht doet hetzelfde met betrekking tot de administratieve functies.

Het staatsrecht doet dit met betrekking tot de functies van de staat.

IV. Vermits de negatieve solidariteit op zichzelf geen enkele integratie produceert en overigens niets eigens heeft, zullen we slechts twee soorten positieve solidariteit herkennen, met deze respektievelijke kenmerken:

1. De eerste verbindt direkt het individu met de samenleving zonder enige bemiddeling. In de tweede solidariteit is het individu (indirekt) afhankelijk van de samenleving omdat hij afhankelijk is van de delen waaruit ze is samengesteld.
2. In de twee gevallen wordt de gemeenschap verschillend gekoncipieerd. In de eerste solidariteit is de gemeenschap een min of meer georganiseerd geheel van overtuigingen en gevoelens, gemeenschappelijk aan allen. De gemeenschap is het kollektieve type(1). De gemeenschap waarmee we verbonden zijn

(1) N.v.L.V.: Durkheim spreekt verder ook over het kollektief wezen ("l'être collectif").

in het tweede geval is een systeem van verschillende en speciale functies die door wel omschreven verhoudingen verenigd worden. Dit zijn twee facetten van één en dezelfde realiteit.

3. De eerste solidariteit kan slechts sterk zijn in de mate dat de ideeën en de neigingen die gemeenschappelijk zijn aan allen, talrijker en intenser zijn dan deze die strikt persoonlijk zijn. Deze solidariteit kan dus maar groeien in omgekeerde verhouding tot de persoonlijkheid. De solidariteit die voortvloeit uit de gelijkenissen is maximaal wanneer het kollektief bewustzijn ons totale bewustzijn uitmaakt; dan zijn we niet meer onszelf maar het kollektief wezen. In dit geval kunnen de sociale molekulen zich slechts samenhangend bewegen voorzover ze geen eigen beweging hebben, zoals het geval is met de molekulen van niet-organische lichamen. Daarom willen we deze solidariteit mechanisch noemen, naar analogie met de kohesie die de elementen van een dood lichaam (*corps brut*) verbindt.

Heel anders is de solidariteit die door de arbeidsverdeling wordt voortgebracht. De mechanische solidariteit impliceert dat de individuen op elkaar gelijk zijn; de solidariteit echter die door de arbeidsverdeling wordt voortgebracht, impliceert dat zij van elkaar verschillen. De eerste is slechts mogelijk voor zover de individuele persoonlijkheid opgaat in de kollektieve persoonlijkheid; de tweede is slechts mogelijk voor zover iedereen een eigen aktiesfeer en dus een eigen persoonlijkheid heeft. Iedereen is des te méér afhankelijk van de gemeenschap als de arbeid er méér verdeeld is, en de aktiviteit van ieder is des te persoonlijker als ze méér gespecialiseerd is. Hier wordt de individualiteit van het geheel groter gelijktijdig met deze van de delen; de gemeenschap kan zich beter samenhangend bewegen naarmate ieder element autonomer kan bewegen. Deze solidariteit gelijkt op deze die we bij de hogere diersoorten aantreffen: de eenheid van het organisme wordt groter naarmate de individualisering van de organen méér uitgesproken is. Wegens deze analogie stellen we voor, de solidariteit die veroorzaakt wordt door de arbeidsverdeling *organisch* te noemen.

De mechanische solidariteit wordt gesymboliseerd door het *repressief recht*, de organische solidariteit door het *koöperatief recht*.

Om het respektievelijk belang te kennen van deze twee types van solidariteit volstaat het dus de respektievelijke omvang van deze twee soorten recht in de maatschappij te vergelijken.

Hoofdstuk IV: EEN ANDER BEWIJS VOOR WAT GESTELD WERD

Indien wat voorafgaat, juist is, moet het overwicht van het repressief recht groter zijn naargelang het kollektief type méér uitgesproken is en de arbeidsverdeling méér rudimentair. Omgekeerd moet het koöperatief recht overwegend worden naargelang de individuele typen zich ontwikkelen en de taken zich specialiseren. Dit kan nu worden aangetoond.

I. Hoe primitiever de samenleving is, hoe méér de individuen op elkaar gelijk, lichamelijk zowel als psychisch. Iedereen belijdt er dezelfde godsdienst, zonder die in vraag te stellen. De godsdienst omvat dan ook alles; ze fundeert het recht, de moraal, de politieke organisatie; ze reglementeert zelfs de details van het privé-leven. Stellen dat het religieus bewustzijn bij iedereen identiek is, is zoveel als stellen dat met uitzondering van de gewaarwordingen van het organisme, het individueel bewustzijn bij iedereen uit ongeveer dezelfde elementen is samengesteld. Hoe verder men in het verleden teruggaat, hoe groter de homogeniteit wordt; hoe dichter men anderzijds bij de hogere sociale types komt, hoe méér de arbeidsverdeling zich ontwikkelt. Bekijken we nu hoe op de verschillende niveau's van de sociale ontwikkeling de twee vormen van recht variëren.

II. Voor zover men het recht van de lagere samenlevingen kan beoordelen, lijkt het heel en al repressief te zijn. Men weet inderdaad hoe gemakkelijk bij de primitieve volkeren bepaalde gedragwijzen zich konsolideren tot traditionele praktijken en hoe groot anderzijds de macht van de traditie is. De zeden van de voorvaderen worden er zodanig gerespekteerd dat men er niet ongestraft kan aan voorbijgaan.

Heel het Hebreeuwse recht, zoals de Pentateuch dit laat kennen, is doordrongen van een wezenlijk repressief karakter. Alle voorschriften die het omvat, zijn goddelijke geboden. Iedere schending ervan moet worden gewroken door een boetedoening. Hetzelfde vindt men nog zeer duidelijk in de wetten van Manou (het Hindurecht). De wet van de XII Tafelen (Romeins recht) heeft betrekking op een reeds meer geavanceerde maatschappij dan de Hebreeuwse. Hij is overigens volkomen sekulier, en men kan juist deze scheiding (nl. van het religieuze

en het juridische) beschouwen als een barometer voor de ontwikkelingsgraad van een gemeenschap. Welnu, het strafrecht is er nog wel zeer aanzienlijk, doch het heeft zijn absoluut overwicht verloren. De regels die gesanktionerd zijn met een restitutive sanktie zijn er duidelijk onderscheiden van deze die met een straf gesanktionerd zijn. Men vindt er bijvoorbeeld een familierecht en een verbintenissenrecht: het koöperatief recht doet zijn intrede.

Vanaf deze periode heeft het repressief recht slechts aan relatief belang verloren. Sinds de XII Tafelen staan de voornaamste soorten van misdrijven vast. Daartegenover hebben het verbintenissenrecht, het procesrecht, het publiek recht alleen maar uitbreiding genomen. Uiteindelijk hebben de verhoudingen tussen deze twee delen van het recht zich omgekeerd. Wat het strafrecht vroeger zo overvloedig maakte, is niet dat onze hedendaagse misdrijven vroeger het objekt waren van omvangrijker voorzieningen, maar dat er vroeger méér misdrijven bestonden: misdrijven tegen het geloof, de ritus, het ceremonieel, de tradities, enz. Op dat ogenblik van de evolutie was dus het kollektief bewustzijn zeer uitgebreid en stevig, terwijl de arbeidsverdeling nog niet bestond.

Hoofdstuk V:

PROGRESSIEF OVERWICHT VAN DE ORGANISCHE SOLIDARITEIT EN DE GEVOLGEN DAARVAN

I. Eén enkele oogopslag volstaat om te zien welke beperkte plaats het represief recht in onze huidige wetboeken inneemt in vergelijking met het kooperatief recht. De relaties onderworpen aan een strafreglement vormen nog slechts een kleine fraktie van het leven. Bijgevolg zijn de banden die ons vastmaken aan de gemeenschap en die voortvloeien uit de gemeenschappelijkheid van overtuigingen en van gevoelens, minder talrijk dan de banden die voortvloeien uit de arbeidsverdeling. Doch deze vergelijking is op zich niet voldoende om het aandeel te bepalen van de organische solidariteit in de algemene kohesie van de samenleving. Het zou immers kunnen dat de banden die voortvloeien uit de arbeidsverdeling spijs hun numerieke meerderheid, zwakker zijn dan de andere en dat de superieure energie van deze laatste hun numerieke minderheid compenseert. Maar dat is nu juist niet het geval, wel integendeel.

Wat de relatieve sterkte van deze sociale banden kan meten, is het gemak waarmee ze kunnen verbroken worden. Welnu, *het is in de inferieure gemeenschappen, waar de mechanische solidariteit zo niet alléén staat, dan toch overwegend is, dat de sociale banden het meest en het gemakkelijkst verbroken worden: men kan er gemakkelijk de gemeenschap verlaten om tot een andere toe te treden. Naarmate de arbeid méér verdeeld wordt, wordt dit minder mogelijk. De verschillende delen van het aggregaat kunnen moeilijker worden gescheiden omdat ze verschillende functies vervullen.* Het omgekeerde is niet minder belangwekkend: hoe zwakker de solidariteit, hoe gemakkelijker het moet zijn voor een vreemdeling geïncorporeerd te worden in de gemeenschap. Welnu, bij de primitieve volkeren is de naturalisatie de simpelste zaak ter wereld. Waar de functies zich gespecialiseerd hebben, mag de vreemdeling zich wel voorlopig vestigen in de samenleving, maar het proces waardoor hij geassimileerd wordt, de naturalisatie, wordt lang en ingewikkeld.

II. *Niet alleen bindt de mechanische solidariteit de mensen minder sterk dan de organische solidariteit dit doet, maar ze verzwakt naarmate de sociale evolutie zich verder ontwikkelt.* De kracht der sociale banden, gebaseerd op de mechanische solidariteit, varieert in functie van drie voorwaarden:

1. De verhouding tussen *het volume* van het kollektief bewustzijn en dit van het individueel bewustzijn: de genoemde sociale banden zijn energieker naarmate het eerste het tweede vollediger omvat.
2. De gemiddelde *intensiteit van het kollektief bewustzijn*: hoe vitaler dit is, hoe méér greep het heeft op het individu.
3. De *min of meer grotere bepaaldheid van het kollektief bewustzijn*: hoe beter omschreven de overtuigingen en de praktijken zijn, hoe minder plaats ze laten voor individuele afwijkingen.

Vermits de energieke en welbepaalde inhouden van het kollektief bewustzijn bronnen zijn van het strafrecht en vermits anderzijds deze laatste nu geringer in aantal zijn dan vroeger en progressief verminderen naarmate de gemeenschappen dichter bij ons hedendaags type komen, moeten de gemiddelde intensiteit en de gemiddelde graad van bepaaldheid van de kollektieve bewustzijnsinhouden zelf verminderd zijn. Dit is op zich nog niet voldoende om te stellen dat het veld van het kollektief bewustzijn globaal zou zijn ingekrompen, want het zou kunnen dat er spijs een vermindering van de energieke en bepaalde inhouden, meer zwakke en vage inhouden zijn vrijgekomen. Aangenomen dat deze groei reëel is, dan nog kan hij ten hoogste het ekwivalent zijn van de groei van het individueel bewustzijn. Indien er namelijk méér zaken gemeenschappelijk zijn aan allen, zijn er ook méér die persoonlijk zijn aan ieder. Er is zelfs reden om aan te nemen dat deze laatste méér zijn toegenomen dan de eerste, want de verschillen tussen de mensen zijn toegenomen naargelang ze gekultiveerder werden. De verhouding tussen het kollektief en het individueel bewustzijn is ten hoogste gelijk gebleven.

Men kan dus stellen dat de mechanische solidariteit niets gewonnen heeft, bijaldien ze niets verloren heeft. Indien we anderzijds kunnen vaststellen dat het kollektief bewustzijn zwakker en vager is geworden, dan kunnen we er zeker van zijn dat de mechanische solidariteit verzwakt is, want van de drie voorwaarden die er de kracht van bepalen, zijn er minstens twee die aan intensiteit verliezen, gegeven dat de derde onveranderd blijft. Om nu deze vaststelling te doen, volstaat het niet het aantal regels met repressieve sanktie te vergelijken in de verschillende sociale types, want dit aantal varieert niet nauwkeurig met het aantal gevoelens die erdoor vertegenwoordigd worden. Eenzelfde gevoelens kan immers op verscheidene wijzen gekrenkt worden en dus aanleiding geven tot verscheidene regels. Wat we dus moeten doen, is de regels groeperen in klassen al naargelang ze betrekking hebben op eenzelfde of op verschillende gevoelens. Aldus konstitueren we de kriminologische types en hun variëteiten waarvan het aantal noodzakelijk moet overeenkomen met het aantal sterke en precieze kollektieve bewustzijnsinhouden.

III. Eén oogopslag volstaat om te merken dat een groot aantal van deze kriminologische types langzaam verdwenen zijn. De reglementering van het *familiaal leven* heeft bijna elk strafkarakter verloren. Er is alleen nog de bestraffing van overspel en van bigamie. Wat het overspel betreft, kan de echtgenoot daarenboven de straf van zijn veroordeelde vrouw kwijtschelden. De plichten van de overige familieleden zijn niet meer repressief gesanktionoord. Dit was nochtans ruim zo in het verleden. Dat betekent dat de familiale gevoelens langzaam uit het centrum van het kollektief bewustzijn verdwenen zijn. Hetzelfde geldt voor de gevoelens met betrekking tot *de verhoudingen tussen de geslachten*; alleen nog twee zaken worden beschouwd als een aanslag op de goede zeden: wanneer de gevoelens van zedelijkheid ofwel publiek ofwel in de persoon van een minderjarige gekrenkt worden. Hetzelfde geldt voor *het respect voor de traditie*. In de primitieve gemeenschap wordt het onnozeste gebruik door de kracht van de gewoonte tot een dwingende plicht. Het zou op onze dagen moeilijk zijn om in het strafwetboek nog één delikt te vinden dat zijn oorsprong vindt in het respect voor de traditie. Het belangrijkste verlies dat het strafrecht echter heeft geleden, is te wijten aan de verdwijning van *de religieuze misdrijven*. Hier is een hele wereld van gevoelens verdwenen uit het arsenaal van sterke en welbepaalde kollektieve bewustzijnsinhouden.

IV. Het verdwijnen van deze kriminologische types werd niet gekompenseerd, want er zijn geen bijgekomen die absoluut nieuw waren. Men heeft vaak gesteld, zoals Lombroso recent opnieuw deed, dat de misdrijven tegen de individuele persoon niet bestonden bij de primitieve volkeren. Maar, uit het feit dat de eigendom onverdeeld is tussen alle leden van de samenleving, volgt nog niet dat het recht op diefstal erkend zou zijn. En ook: uit het feit dat een gemeenschap niet geërgerd is door een plundering ten koste van naburige volkeren, volgt nog niet dat zij dezelfde praktijken zou toelaten in haar eigen rangen. Wat manslag betreft: alle gevallen waarover Lombroso spreekt, zijn uitzonderlijk (oorlogsdaden, religieuze offers, enz.). Wat men zou moeten bewijzen, is de afwezigheid van elke regel die moord verbiedt; geen enkel van de gegeven voorbeelden laat zulke konklusie toe. Al wat er in deze theorie aan waarheid steekt, is dat de wetten die de persoon beschermen, vroeger een deel van de bevolking buiten hun aktieradius lieten, namelijk de kinderen en de slaven. Er is dus geen sprake van een nieuwe strafrechtsregel maar wel van uitbreiding van een oude regel. Deze versterking weegt echter op verre na niet op tegen de gekonstateerde verliezen die het strafrecht moest inkasseren.

In zijn geheel telt het kollektief bewustzijn steeds minder sterke en specifieke inhouden. Zelfs de beperkte groei die we zojuist vaststelden, bevestigt dit resultaat. Het is immers merkwaardig dat de enige kollektieve gevoelens die intenser

geworden zijn, deze zijn die niet een sociale aangelegenheid maar wel het individu tot objekt hebben. Dat kan maar zo zijn als de individuele persoon een belangrijker element is geworden in het gemeenschapsleven. Welnu om deze belangrijkheid te verwerven, volstaat het niet dat het persoonlijk bewustzijn van iedereen in absolute waarde is toegenomen, maar het moet ook in meerdere mate zijn toegenomen dan het kollektief bewustzijn, dat derhalve van zijn vroegere suprematie heeft moeten prijsgeven.

V. Men zou dit ook nog op een andere wijze kunnen bewijzen. We hebben op de dag van vandaag nog geen wetenschappelijke notie van het fenomeen godsdienst. Het enig kenmerk dat alle religieuze ideeën en gevoelens op gelijk wijze vertonen, lijkt te zijn dat ze gemeenschappelijk zijn aan een zeker aantal individuen die samenwonen en dat ze daarenboven gemiddeld een vrij grote intensiteit bereiken. Het is dus zeer waarschijnlijk dat de religie beantwoordt aan een zeer centrale regio van het kollektief bewustzijn. Welnu, als er één historische waarheid buiten kijf staat, dan is het wel dat de godsdienst een hoe langer hoe kleiner deel van het sociaal leven omvat. Niet alleen neemt het domein van de godsdienst niet gelijktijdig en gelijkmatig toe met dit van het sekuliere leven, maar het krimpt hoe langer hoe méér in. Dit betekent dat er steeds minder overtuigingen en gevoelens zijn die voldoende kollektief en voldoende intens zijn om een religieus karakter aan te nemen.

Deze vaststelling heeft iets vòòr op de voorgaande. Ze laat namelijk toe te stellen dat dezelfde wet der regressie niet alleen op het affektieve doch evenzeer op het representatieve element van het kollektief bewustzijn toepasselijk is. Via het strafrecht bereiken we slechts fenomenen van sensibiliteit, terwijl de godsdienst naast sentimenten ook ideeën en doktrines omvat.

Een ander bewijs voor de *vervaging* van de kollektieve voorstellingen is de verdwijning van spreekwoorden, adagia, zegswijzen, enz., naarmate de samenleving ontwikkelt. Een spreekwoord is de gekondenseerde uitdrukking van een kollektieve idee of een kollektief gevoel met betrekking tot een bepaalde categorie van objekten. Welnu, deze korte formules worden te nauw om de diversiteit der individuele sentimenten te omvatten.

Alles draagt er dus toe bij, te bewijzen dat het kollektief bewustzijn evolueert zoals we hebben aangeduid. Zeer waarschijnlijk gaat het minder vooruit dan het individueel bewustzijn, in elk geval wordt het in zijn geheel zwakker en vager. Dit is geen recente ontwikkeling, eigen aan onze moderne beschaving maar een ontwikkeling die zich ononderbroken heeft voortgezet, nergens begonnen is, nergens eindigt. We staan daar voor een onontkoombare wet waartegen elk verzet zinloos zou zijn. Dit betekent overigens niet dat het kollektief bewustzijn

gedoemd is te verdwijnen in de toekomst. Alleen, het bestaat hoe langer hoe meer uit zeer algemene en zeer onbepaalde manieren van denken en voelen, die ruimte laten voor een toenemende hoeveelheid individuele afwijkingen. Op één domein is het verstevigd en preciezer geworden, namelijk daar waar het de individuele persoon bekijkt. We kunnen dus besluiten dat alle sociale banden die resulteren uit de gelijkheid, progressief verslappen.

Op zich volstaat deze wet al om heel de grootsheid aan te tonen van de rol die de arbeidsverdeling speelt in de samenleving. Vermits de mechanische solidariteit verzwakt, moet ofwel het sociale leven verschrompelen ofwel een andere solidariteit deze vervangen die aan het verdwijnen is. Het kan niet anders dan dat deze nieuwe solidariteit deze is die voortspuit uit de arbeidsverdeling. Als men zich daarenboven herinnert dat de mechanische solidariteit de mensen minder sterk verbindt dan de organische, dat ze daarenboven de meeste actuele sociale fenomenen buiten haar aktieveld laat, dan zal duidelijk zijn dat de sociale solidariteit uitsluitend organisch aan het worden is. *Het is de arbeidsverdeling die steeds méér de rol gaat vervullen die het kollektief bewustzijn eertijds vervulde; zij is het, in hoofdzaak, die de sociale aggregaten van de hogere sociale types samenhoudt.*

**Hoofdstuk VI:
PROGRESSIEF OVERWICHT VAN DE ORGANISCHE SOLIDARITEIT EN DE GEVOLGEN DAARVAN (VERVOLG)**

I. Aan de twee types van solidariteit beantwoorden noodzakelijk twee verschillende sociale types. Het ideaaltype van *een gemeenschap waarvan de kohesie uitsluitend berust op gelijkenissen* moet gedacht worden als *een absoluut homogene massa* waarvan de delen zich niet van elkaar onderscheiden en dus ook niet geordend zijn, een massa dus die geen enkele bepaalde vorm en geen enkele organisatie kent. Een dergelijk aggregaat kan men noemen: *een horde*. In zijn zuiverste vorm werd de horde nog nergens geobserveerd. Wel ziet men dat de inferieure gemeenschappen gevormd zijn door een loutere vermenigvuldiging van dergelijke aggregaten.

De horde die niet langer een onafhankelijke entiteit is maar een element is geworden van een ruimere groep zouden we willen noemen: *een clan*. De bevolking die samengesteld is uit een associatie van clans is dan een *segmentaire gemeenschap op basis van clans*. Wij noemen deze gemeenschappen *segmentair* om aan te duiden dat ze gevormd worden door een vermenigvuldiging van gelijkvormige aggregaten. Dit elementair aggregaat noemen we een clan omdat dit woord goed de gemengde familiale en politieke natuur ervan uitdrukt. In die zin is het een familie, dat alle leden zich aan elkaar verwant voelen, ofschoon niet allen — wel de meesten — bloedverwanten zijn; het criterium van verwantschap is zuiver ekstern en bestaat gewoonlijk uit het dragen van eenzelfde naam. Het is ook de *wezenlijke politieke eenheid* want de clanchefs zijn de enige sociale autoriteiten.

Deze organisatie, net zoals de horde, kent natuurlijk geen andere solidariteit dan deze die berust op gelijkenissen, vermits de samenleving uit gelijkaardige segmenten bestaat en deze op hun beurt slechts homogene elementen omvatten. Dit sociale type kan zich enigszins modifiëren zonder daarom een andere sociale solidariteit in te bouwen. Er zijn bijvoorbeeld primitieve volkeren die onderworpen zijn aan een centraal en wel absoluut gezag, er is daar dus een vorm van arbeidsverdeling. Nochtans is de band die het individu met zijn chef verbindt niet deze die door de arbeidsverdeling wordt geschapen, omdat hij niets heeft van de wederkerigheid van deze laatste. De solidariteit blijft dus mechanisch; het enige verschil is dat het individu niet direkt aan de groep is gebon-

den, maar aan degene die er het beeld van is.

Er is dus *een specifieke sociale structuur waaraan de mechanische solidariteit beantwoordt*. Kenmerkend ervoor is dat ze *een systeem is van homogene en aan elkaar gelijke segmenten*.

II. De structuur van *de gemeenschap met overwegend organische solidariteit* is helemaal anders. Ze is niet gevormd door een veelheid van gelijkaardige en homogene segmenten, maar door *een systeem van verschillende organen die elk een bijzondere rol vervullen*, en die zelf gevormd zijn door gedifferentieerde delen. De sociale elementen zijn ook niet eenvoudig naast elkaar geplaatst of in elkaar, maar gekoördineerd en aan elkaar ondergeschikt omheen een centraal orgaan dat op de rest van het organisme regelend inwerkt. Dit orgaan heeft echter niet dezelfde eigenschappen als in vorig geval: er is een wederzijdse afhankelijkheid tussen het centraal en de andere organen.

Dit sociaal type berust op zó andere principes dan het vorige, dat het zich maar kan ontwikkelen naarmate dit laatste verdwijnt. De individuen zijn er inderdaad niet meer gegroepeerd naar hun afstamming, maar naar de aard van hun sociale activiteit. Aanvankelijk probeert de nieuwe organisatie zich te enten op de bestaande: de arbeidsverdeling wordt georganiseerd op segmentaire basis. Doch deze gemengde orde kan niet lang bestaan want er is tussen de twee verzoende termen een antagonisme dat op de duur moet openspatten. Zodra de arbeidsverdeling een zekere ontwikkelingsgraad heeft overschreden, komt het onveranderlijk aantal segmenten in een wanverhouding tot het groeiend aantal gespecialiseerde functies en schieten ook de erfelijk vastgelegde eigenschappen van de eerste tekort om aan de vraag naar nieuwe vaardigheden van de tweede te voldoen. De geschiedenis van deze twee types toont trouwens aan dat het ene maar is vooruitgegaan naarmate het andere achteruitging.

Dit betekent niet dat alleen het georganiseerde type in zijn zuivere vorm vòorkomt eenmaal de clan is verdwenen. De verdeling van de samenleving in gelijkaardige kompartimenten beantwoordt aan behoeften die blijven voortbestaan ook in de georganiseerde samenleving. De massa wordt echter niet meer opgedeeld naar haar reële of fiktieve verwantschap, maar naar de verdeling van het territorium. De segmenten zijn niet langer familiale aggregaten maar territoriale omschrijvingen. Wanneer de herinnering aan een gemeenschappelijke oorsprong wegdeemstert, de familiale relaties die eruit voortvloeien zelf verdwijnen, dan is de clan zichzelf alleen nog bewust als een groep individuen die eenzelfde stukje grond bezetten: de clan wordt een dorp. Om die reden blijft de mechanische solidariteit voortbestaan tot in de meest ontwikkelde gemeenschappen. Doch

de segmentaire structuur (1) verliest steeds meer reliëf want het is een algemene wet dat partiële aggregaten die deel uitmaken van een ruimer aggregaat, hun individualiteit zien vervagen. Op die manier veegt de segmentaire structuur zichzelf van de kaart. Tegelijk wordt zij vervangen door de professionele organisatie. Binnen elke stad geraakt de arbeid verdeeld en zijn ook de inwoners gegroepeerd naar hun beroep; doch tegelijk streeft de stad ernaar zelfgenoegzaam te zijn (segmentaire reflex!). Op die wijze hebben zich de steden van in de oudheid lang gehandhaafd, maar vanaf de 14e eeuw heeft zich de interregionale arbeidsverdeling ontwikkeld en sindsdien heeft deze beweging niet meer stilgestaan. De steden zelf gaan zich specialiseren. Maar dit kan niet onbeperkt doorgaan, want een stad omvat zelf steeds organen of delen van verschillende organen, en anderzijds is er nauwelijks één orgaan te bedenken dat binnen de grenzen van een bepaald distrikt omvat zou zijn. De wijze waarop de mensen dus op grond van de arbeidsverdeling gegroepeerd zijn, verschilt van de wijze waarop zij in de ruimte gegroepeerd zijn. Het professioneel milieu valt niet samen met het territoriaal milieu. Het is een nieuw kader dat de andere vervangt en dat maar mogelijk is naarmate deze andere verdwijnen. Indien de sociale evolutie zich zo verder doorzet, kan men voorzien dat de hele sociale en politieke organisatie ooit eens alleen nog beroepsmatig zal gebaseerd zijn.

III. Dezelfde wet ligt ten grondslag aan de biologische ontwikkeling. De laagste diersoorten zijn gevormd door aan elkaar gelijke en homogene segmenten: kolonies. De leden van een kolonie kunnen zich niet bewegen tenzij het geheel beweegt; méér zelfs: het ei, geproduceerd door één van de geassocieerde segmenten, reproduceert niet dit segment, maar de hele kolonie waarvan het deel uitmaakt. Er is dus in de dierenwereld een individualiteit die tot stand komt buiten elke combinatie van organen. Zij is identiek aan de individualiteit van de segmentaire gemeenschap. De structuur is gelijk en de solidariteit is er dezelfde: de activiteit is er immers kollektief. Naarmate men hoger gaat in de ontwikkeling van de dieren, verdwijnt het koloniale type. En net zoals in de sociale evolutie maakt de arbeidsverdeling ook hier aanvankelijk gebruik van de kaders van de segmentaire structuur ("organisation segmentaire"), maar om er zich naderhand van los te maken en zich autonoom te ontwikkelen.

IV. Het voorgaande heeft één, maar dan ook slechts één trek gemeen met de sociologie van Spencer, de opvatting namelijk dat de plaats die het individu inneemt in de samenleving oorspronkelijk onbestaande was en met de beschaving

(1) N.v.L.V.: Durkheim spreekt eigenlijk van "segmentaire organisatie". Omdat hij echter de "segmentaire" structuur zo radikaal tegenstelt aan de "georganiseerde" structuur, lijkt de uitdrukking "segmentaire organisatie" nogal verwarrend.

steeds groter is geworden. Maar hij heeft het helemaal anders verklaard dan wij hebben gedaan. Volgens hem wordt het individu geabsorbeerd in de groep als gevolg van een dwang en een artificiële organisatie waartoe de staat van oorlog noopt waarin de inferieure gemeenschappen kronisch leven. Alle individuele krachten moeten permanent gebundeld blijven, en dat kan maar wanneer zij op elk ogenblik onderworpen zijn aan een zeer sterke autoriteit. Welnu, we hebben gezien dat de opslorping van het individu zijn oorsprong vindt in een sociaal type dat juist door afwezigheid van elke centralisatie gekenmerkt is: zij is het resultaat van de homogeniteit die eigen is aan de primitieve gemeenschappen. Als het individu niet onderscheiden is van de groep, dan is dat omdat het individueel bewustzijn niet onderscheiden is van het kollektief bewustzijn. Spencer heeft dit echter met moderne noties geïnterpreteerd. Hedentendage is het gevoelen dat iedereen van zijn individualiteit heeft, zò uitgesproken dat dit hem (en anderen) ertoe bracht te geloven dat de persoonlijke rechten op dit stuk niet konden worden beperkt tenzij door een dwangorganisatie. Indien echter in de inferieure gemeenschappen zo weinig ruimte wordt gelaten aan de individuele persoonlijkheid, dan is dat niet omdat ze kunstmatig werd onderdrukt, maar eenvoudig omdat ze toen niet bestond.

Daarenboven is de instelling van een despotische macht niet alleen niet te beschouwen als de negatie van het individu, zij is juist de eerste stap van de individualisering. De despotische leiders zijn de eerste individuele persoonlijkheden die zich van de massa onderscheiden: doordat ze de groep domineren, zijn ze niet meer gedwongen elke beweging ervan te volgen.

**Hoofdstuk VII:
ORGANISCHE SOLIDARITEIT
EN KONTRAKTUELE SOLIDARITEIT**

I. Spencer stelt terecht dat in wat hij noemt de “industriële maatschappij” de sociale harmonie wezenlijk berust op de arbeidsverdeling. Maar hij heeft zich vergist in zijn uitleg over de wijze waarop de oorzaak haar effect sorteert en hij heeft bijgevolg de aard van dit laatste verkeerd begrepen. Volgens hem heeft de “industriële solidariteit” deze twee kenmerken:

1. Ze komt spontaan tot stand, en heeft dus geen koërcitief apparaat nodig om tot stand gebracht noch om in stand gehouden te worden. Naarmate deze solidariteit zich ontwikkelt, is de tussenkomst van de maatschappij minder nodig want ze heeft alleen maar tot objekt ervoor te zorgen dat de individuen elkaar niet hinderen of schaden.
2. Ze is uitsluitend kontraktueel want de enige band die er in deze omstandigheden tussen de mensen nog bestaat, is de absoluut vrije uitwisseling, waarvan de normale vorm het kontrakt is.

De sociale solidariteit is niets anders dan de spontane overeenstemming van de individuele belangen. Het type van de sociale relatie is de economische relatie, ontdaan van elke reglementering en zoals ze resulteert uit het volkomen vrij initiatief der partijen.

Een dergelijke solidariteit zou echter niet erg stabiel zijn. Wanneer het belang de mensen bij elkaar brengt, dan is het steeds maar voor korte duur: na de uitwisseling gaan de partijen elk terug hun weg. Op de keper beschouwd steekt er overigens in elke belangenharmonie een latent of gewoon een uitgesteld konflikt. Want niets is zo onstabiel als het belang: vandaag moet ik mij met u verenigen, maar morgen is het voor mij beter mij tegen u te keren.

Daarenboven is het bewijs van Spencer ontoereikend. Hij stelt dat de sfeer van de sociale aktiviteit (tussenkomst van de maatschappij) steeds kleiner wordt ten voordele van deze van het individu, en citeert daarbij enkele gevallen waar het individu zich effectief geëmancipeerd heeft van de kollektieve invloed. Doch dat soort illustraties vormt geen bewijs, want het is best mogelijk dat de sociale aktie op één punt is geslonken maar op andere punten is toegenomen. De enige manier om een objektief bewijs te leveren, bestaat erin het apparaat waarlangs

de sociale aktie in hoofdzaak wordt uitgeoefend, te volgen in zijn historische ontwikkeling. Dit apparaat is het recht. Welnu, het is maar al te evident dat in plaats van te slinken, het recht steeds maar uitgebreider en ingewikkelder wordt. Daaruit kan men weliswaar niet besluiten dat de sfeer van de individuele aktiviteit kleiner wordt, want als er méér gereglementeerde aktiviteit is, is er ook méér aktiviteit in het algemeen. Wel is daaruit duidelijk dat de sociale discipline er niet op achteruitgaat. En wanneer de gemeenschap méér tussenkomt, kan men niet zeggen dat de individuele spontaneiteit hoe langer hoe méér volstaat.

II. Het is waar dat de kontraktuele relaties talrijker worden naarmate de arbeid zich verdeelt, maar de niet-kontraktuele relaties worden evenzeer talrijker. Bekijken we eerst het zogenaamde privaatrecht, dat de verhoudingen regelt tussen de diffuse sociale funkties(1).

Het familierecht, oorspronkelijk zeer simpel, is steeds ingewikkelder geworden. Enerzijds zijn de verplichtingen die eruit voortvloeien bij uitstek *positief* van aard: het gaat om een wederkerigheid van rechten en plichten. Anderzijds zijn ze *niet kontraktueel*, omdat de voorwaarden waarvan ze afhangen betrekking hebben op ons persoonlijk statuut, dat zelf afhangt, niet van onze vrije wil doch van onze geboorte en onze verwantschapsrelaties.

In twee gevallen ligt er nochtans een kontrakt aan de oorsprong van familiale relaties, namelijk bij het huwelijk en bij de adoptie. Maar men stelt juist vast dat hoe hoger men in de ontwikkeling van het sociale type komt, hoe méér deze juridische operaties hun kontraktueel karakter verliezen. Nog tot op het einde van het Romeinse keizerrijk was het huwelijk volkomen een privé zaak. Het is slechts met het kristendom dat daarin verandering kwam en het huwelijk niet meer vrij werd gesloten doch door bemiddeling van een publieke macht, namelijk de Kerk. Naderhand heeft de burgerlijke overheid deze taak overgenomen. De geschiedenis van de adoptie is nog sprekender. Van een totaal vrije gewoonte die aanleiding gaf tot alle vormen van verwantschap, werd het tot een strikt beperkte en voorwaardelijke praktijk.

Een ander bewijs ligt in het feit dat het nog minder mogelijk is geworden om op eigen gezag de familie te verlaten dan het mogelijk is er op eigen gezag toe te treden. Net zoals de verwantschapsband niet voortvloeit uit een kontraktueel engagement kan hij ook niet door zulk engagement verbroken worden. Dit is nochtans in vroegere fasen van de sociale ontwikkeling wèl het geval geweest.

(1) N.v.L.V.: Durkheim zegt van het privaatrecht dat het "la vie viscérale" van het sociaal organisme regelt (p.184), terwijl het administratief recht "réglemente la façon dont fonctionne le système cérébro-spinal" van het sociaal organisme (p.198).

Samenvattend : gelijktijdig met de vermenigvuldiging van de familiale verplichtingen krijgen deze méér een publiek karakter. Niet alleen zijn ze niet kontraktueel van oorsprong, doch het kontrakt speelt er een steeds kleinere rol in. De sociale controle op de manier waarop ze tot stand komen, zich wijzigen of opgeheven worden, neemt anderzijds alleen maar toe. De reden daarvan is de voortdurende verdwijning van de segmentaire organisatie. De familie is immers lange tijd een echt sociaal segment geweest. Welnu, al wat segment is, wordt steeds méér opgeslorpt in de sociale massa, wordt aangetrokken door het georganiseerd systeem, wordt zelf een orgaan ervan, belast met bijzondere functies. Juist dit verklaart de maatschappelijke bemoeiingen, want alles wat binnen het orgaan gebeurt, kan een weerslag hebben op het organisme als geheel.

Doch de sociale aktie laat zich niet alleen voelen buiten de kontraktuele relaties, ze raakt deze relatie zelf. Niet alles in het kontrakt is immers kontraktueel. De enige engagementen die men kontraktueel mag noemen, zijn deze die gewild zijn door de individuen en geen andere oorsprong hebben dan deze vrije wil. Welnu, overal waar het kontrakt bestaat, is het onderworpen aan een reglementering die het werk is van de samenleving en niet van de partikulieren, en die steeds maar volumineuzer en ingewikkelder wordt. Natuurlijk, wanneer de mensen zich verenigen door middel van het kontrakt, dan is het omdat ze ten gevolge van de arbeidsverdeling elkaar nodig hebben. Maar opdat de samenwerking harmonieus zou zijn, moeten de voorwaarden van deze samenwerking vastliggen voor de ganse duur van hun relaties. De plichten en de rechten van ieder moeten bepaald zijn, niet alleen in het licht van de situatie waarin het kontrakt gesloten wordt maar in het licht van omstandigheden die mogelijk deze situatie veranderen. Indien we slechts door de termen van het kontrakt gebonden waren zoals ze uit de onderhandelingen komen, zou er maar een prekaire solidariteit gevestigd worden. Maar er is het verbintenissenrecht dat de juridische gevolgen van onze handelingen bepaalt, gevolgen die wij dus zelf niet hebben bepaald. Overbodig erop te wijzen dat deze tussenkomst bij uitstek positief is : ze legt immers een bepaalde wijze van samenwerken vast.

III. *Er is tot slot het administratief recht*, dit is het geheel van regels die de functies van het centraal orgaan bepalen en hun onderlinge verhoudingen, vervolgens de functies van de onmiddellijk ondergeschikte organen, de verhoudingen van deze functies met elkaar, met de eerste functies en met de diffuse functies van de gemeenschap. Kortom, het is het geheel van regels die het funktioneren van de Staat regelen.

Volgens Spencer zou dit regulerend apparaat aan betekenis inboeten naarmate het industriële type zich losmaakt van het militaire type, om zich in de toekomst te beperken tot de rechtspraak. *De geschiedenis toont echter aan dat het admi-*

nistratief recht des te meer ontwikkeld is naarmate de gemeenschappen tot een hoger type behoren; naarmate we anderzijds verder teruggaan naar de oorsprong, is het méér rudimentair. Dat het regeringsorgaan op vandaag dus zulke dimensies heeft aangenomen, is geen ziekelijk maar een normaal fenomeen. Men kan zelfs ruwweg aantonen hoe het volgt uit de voortgang van de arbeidsverdeling. Ten eerste, zolang ieder segment zijn eigen leven leidt, vormt het een kleine gemeenschap in de grote, en heeft het bijgevolg zijn eigen regulerende organen waarvan de vitaliteit noodzakelijk in verhouding staat tot de intensiteit van dit lokale leven. Ze moeten dus ook verzwakken wanneer dit laatste verzwakt, en dit gebeurt nu juist wanneer de segmentaire organisatie verzwakt. Het centraal orgaan ontwikkelt en trekt tot zich alle functies die gelijkaardig zijn aan deze die het zelf uitoefent, maar die niet langer kunnen weerhouden worden door de lokale organen. Ten tweede, zolang de gemeenschap bestaat uit segmenten, is er minder kans dat wat er gebeurt in één van deze segmenten, een weerklank zal hebben in een ander. Doch wanneer de gemeenschap een systeem van organen is, kan elke verandering in één van deze belangrijk zijn voor het gehele organisme.

IV. Het eerste deel van ons werk kan als volgt worden samengevat. Het sociale leven ontspruit aan een dubbele bron, de gelijkheid van eenieders bewustzijn en de arbeidsverdeling. In het eerste geval heeft het individu geen eigen individualiteit, hij gaat op in het kollektieve type. In het tweede geval heeft het individu wél een eigen fysionomie en een eigen aktiviteit waardoor hij zich van de anderen onderscheidt. Naarmate hij ervan verschilt, is hij afhankelijk van de anderen en dus van de gemeenschap die resulteert uit hun vereniging.

De gelijkheid van ieders bewustzijn geeft aanleiding tot juridische regels die onder bedreiging van repressieve maatregelen, aan iedereen uniforme opvattingen en praktijken opleggen. De arbeidsverdeling geeft aanleiding tot juridische regels die de aard en de onderlinge verhoudingen van de verdeelde functies bepalen, doch waarvan de overtreding slechts vergoedingsmaatregelen meebrengt zonder boetekarakter.

Elk van deze groepen rechtsregels gaat gepaard met een groep zuiver morele regels. Waar het strafrecht zeer volumineus is, is de gemeenschappelijke moraal zeer uitgebreid: een veelheid van kollektieve praktijken zijn geplaatst onder de hoede van de publieke opinie. Waar het restitutief recht zeer ontwikkeld is, bestaat voor ieder beroep een beroepsmoraal. Binnen elke beroepsgroep bestaat een opinie, diffuus verspreid over het hele aggregaat en die zich, ook al is ze niet met wettelijke sankties gewapend, duidelijk laat voelen. De beroepsmoraal is in tegenstelling tot de gemeenschappelijke moraal gelokaliseerd in een beperkt gedeelte van de gemeenschap en minder uitgesproken repressief

gesanktionneerd.

Toch verplichten de beroepsmoraal en het professioneel recht het individu te handelen in het licht van andere dan zijn eigen doelstellingen, compromissen te aanvaarden. Het altruïsme zal dus in tegenstelling tot wat Spencer denkt, steeds de fundamentele basis blijven vormen van ons sociale leven. Iedere samenleving is een morele samenleving, en in zekere opzichten is dit zelfs nog méér uitgesproken voor de georganiseerde samenleving. Omdat het individu er niet zelfgenoegzaam is, is het van de gemeenschap dat hij alles ontvangt wat hij nodig heeft, zoals het voor de gemeenschap is dat hij werkt. Aldus wordt hij zich sterk bewust van zijn afhankelijkheid, wat hem inspireert tot toegeeflijkheid en, bij gelegenheid, tot daden van complete zelfverloochening. Anderzijds leert de gemeenschap haar leden niet meer te beschouwen als dingen waarop ze recht heeft, maar als medewerkers tegenover wie ze plichten heeft. Men heeft dus ten onrechte gesteld dat alleen de samenleving die berust op gemeenschappelijkheid van overtuigingen een moreel karakter zou hebben, terwijl de samenleving die gebaseerd is op samenwerking een zuiver economische groepering zou zijn. De samenwerking heeft haar intrinsieke moraliteit.

Er zijn dus twee grote stromingen in het sociale leven, waaraan twee types van structuur beantwoorden. Van deze twee stromingen is deze die ontspringt aan de sociale gelijkenissen aanvankelijk zonder rivaal. Op dat ogenblik valt zij samen met het leven zelf van de gemeenschap. Daarna wordt zij beetje bij beetje gekanaliseerd, wordt dunner, terwijl de tweede steeds wijder en wijder wordt. Zo ook wordt de segmentaire structuur steeds méér overtrokken door de andere, zonder ooit volledig te verdwijnen.

Tweede boek

DE OORZAKEN EN DE VOORWAARDEN

Hoofdstuk I:

DE VOORUITGANG VAN DE ARBEIDSVERDELING EN DE VOORUITGANG VAN HET GELUK

Waarom is de vooruitgang van de arbeidsverdeling te wijten? Volgens de meest verbreide theorie zou ze voortspruiten uit het verlangen van de mens om zijn geluk te doen toenemen. Hoe méér het werk verdeeld wordt, hoe groter immers het rendement, hoe méér en hoe beter middelen wij ter beschikking hebben. Het volstaat dat een toevallige samenloop van omstandigheden de mens heeft doen inzien welke voordelen aan de arbeidsverdeling verbonden waren, opdat hij ze steeds verder zou ontwikkeld hebben. De vooruitgang van de arbeidsverdeling wordt dus volkomen in psychologische termen verklaard. De maatschappij wordt daarbij gezien als het middel waardoor de arbeidsverdeling gerealiseerd wordt. Ze zou zelfs een gevolg zijn van dit fenomeen, zeker niet de oorzaak ervan. Zegt men niet voortdurend dat het de behoefte aan samenwerking is die aan de oorsprong ligt van het gemeenschapsleven? De gemeenschap zou dus gevormd zijn opdat de arbeid zou kunnen verdeeld worden, verre van dat de arbeid zou verdeeld geweest zijn om maatschappelijke redenen.

I. Niets is minder bewezen dan het axioma waarop deze verklaring berust. De historische groei van de produktieve kracht van de arbeid is zonder meer enorm geweest. Indien het geluk gelijkmatig zou zijn toegenomen, zou het minstens proportioneel aan deze groei moeten kunnen gegroeid zijn. Welnu, het geluk dat wij in staat zijn te proeven, is in feite zeer beperkt. Weber en Fechner hebben vastgesteld dat de intensiteit van een gewaarwording kan variëren tussen twee limieten. Is de prikkel enerzijds te zwak, dan wordt hij niet gevoeld; doch overstijgt hij anderzijds een bepaalde graad van sterkte, dan produceert de daaropvolgende toename steeds minder effect om uiteindelijk zelfs niet meer waargenomen te worden. Dit geldt evengoed voor de gewaarwording die men het plezier noemt. Er is méér. In de omgeving van de onderste limiet is de prikkel in absolute waarde te klein om een intens gevoel van bevrediging te bepalen. Omgekeerd wordt de toename in de omgeving van de bovenste limiet (dit is wanneer hij het punt van onverschilligheid nadert) relatief betekenisloos. De intensiteit van een aangename prikkel kan dus maar *nuttig* toenemen binnen nog engere grenzen dan we eerst gesteld hebben, want hij produceert zijn volle effect slechts in het interval dat korrespondeert aan de gemiddelde aangename

aktiviteit. Wat hier gezegd werd over de intensiteit van elke prikkel, geldt ook voor het aantal: ze zijn niet meer aangenaam wanneer ze te gering of te groot in aantal zijn. Niet zonder reden ziet de menselijke ervaring in “de gulden middenweg” de voorwaarde van het geluk.

Indien dus de arbeidsverdeling alleen maar was vooruitgegaan om ons geluk te doen toenemen, zou ze reeds lang haar uiterste limiet bereikt hebben, net zoals de beschaving die er het resultaat van is, en zouden ze beide al lang opgehouden hebben zich te ontwikkelen.

Wat het menselijk geluk beperkt, is de menselijke konstitutie zelf zoals ze op ieder moment van de geschiedenis is. Gegeven zijn temperament, zijn morele en fysieke ontwikkelingsgraad, is er een maximum aan geluk zoals er een maximum aan activiteit is, dat de mens niet kan overschrijden. Dit geldt voor de lichamelijke maar evenzeer voor de spirituele, dit is de wetenschappelijke, de morele en de esthetische functies: al onze behoeften kennen een normale intensiteit die voor ieder moment van de geschiedenis bepaald is. Dat vergeet men te vlug als men ons geluk vergelijkt met dit van onze voorvaderen, wiens lot men nogal eens beklagt. Men vergeet daarbij dat zij niet in staat waren om de genoegens te proeven die wij kunnen proeven. Als zij zich dus zo onverdroten hebben ingespannen om de produktiekracht van de arbeid op te voeren, dan was het zeker niet om goederen te verwerven die voor hen waardeloos waren. Want om deze te kunnen appreciëren, moesten ze eerst een smaak aannemen en gewoonten die zij niet hadden, dit wil zeggen moesten ze eerst hun natuur veranderen. Ze hebben dit inderdaad ook gedaan. Maar afgezien van de vraag of deze transformatie wel tot resultaat had dat de mens gelukkiger is geworden, kan men stellen dat ze onmogelijk met dit doel werd tot stand gebracht. Een eksistentieële verandering is namelijk altijd een pijnlijke crisis, want ze doet de verworven instinkten, die weerstand bieden, geweld aan. Het is een zware opgave om ons te onttwennen aan gewoonten die de tijd in ons heeft vastgelegd.

Eén generatie volstaat niet om een nieuwe mens te scheppen. Deze metamorfosen kosten dus gedurende een lange periode zeer veel moeite zonder iets op te brengen. De generaties die ze ingevoerd hebben, plukken er de vruchten niet van. Het kan dus zeker niet de verwachting van een groter geluk zijn die ze een dergelijke onderneming doet aanpakken.

Daarenboven is er nog steeds de vraag of de mens wel gelukkiger wordt naarmate hij vooruitgang boekt. Niets is twijfelachtiger dan dat.

II. Het geluk blijkt wel iets anders te zijn dan een som van genoegens. Het is een algemene en konstante toestand die het normale spel van onze organische en psychische functies begeleidt. Ieder genoegens is een soort van crisis: het ont-

staat, duurt een poosje en sterft weg. Het leven echter is continu. Wat er de fundamentele charme van uitmaakt, moet dus ook continu zijn. Ieder genoegen is ook lokaal: het is een affektie van één of ander punt van het organisme of van het bewustzijn. Het leven echter heeft geen bepaalde residentie, het is overal. Onze afhankelijkheid aan het leven moet dus ook een even algemene oorzaak hebben. In één woord, het geluk wordt uitgedrukt door de fysische en de morele gezondheid. Welnu, het geluk van een soort is niet groter omdat deze soort tot een hoger type behoort. Het eenvoudigste en het meest komplekse wezen proeven eenzelfde geluk, als ze beiden evenzeer hun natuur realiseren.

Maar er is een objektiever bewijs. Het enige feit dat bewijst dat het leven in het algemeen goed is, is dat de mensen zeer algemeen het leven verkiezen boven de dood. Dat sluit in dat in het gemiddelde bestaan het geluk groter is dan het ongeluk. Welnu, men stelt vast dat het zelfmoordfenomeen slechts met de beschaving verschijnt, tenminste de zelfmoord als wanhoopsdaad (zelfmoord komt bij de primitieve volkeren wel voor, maar dan als zelfverloochening). Men kan zelfs op de kaart van Europa volgen hoe het zelfmoordfenomeen zich geografisch spreidt naarmate de beschaving zich spreidt. Ook binnen eenzelfde bevolking liggen de zelfmoordcijfers der diverse klassen in verhouding tot de graad van hun beschaving.

Men kan zich afvragen of de stijgende zelfmoordcijfers niet alleen maar een toename uitdrukken van het ongeluk op bepaalde punten, terwijl het geluk op andere zou toenemen. Dat kan evenwel niet. Wanneer men van een gemeenschap zegt dat ze meer of minder gelukkig is dan een andere, dan spreekt men over het gemiddelde geluk, dit is het geluk dat door het gemiddelde van de leden van die gemeenschap ervaren wordt. Trekt men van het geluk van de individuen alles af wat te wijten is aan individuele of lokale oorzaken, dan houdt men het gemiddeld geluk over. Het is een abstracte grootheid die niet gelijktijdig in twee tegengestelde richtingen kan variëren: ze kan groeien of verkleinen, maar niet groeien en verkleinen tegelijk.

Het verlangen naar een groter geluk is de enige individuele drijfveer die had kunnen een verklaring bieden voor de vooruitgang. Valt deze faktor weg, dan is er geen andere meer. Waarom immers zou het individu zich al die moeite getroosten indien hij er niet gelukkiger door werd? Wanneer hij het toch doet en de hypothese van de gelukstoename tekort schiet, dan moeten de bepalende oorzaken van de sociale evolutie buiten het individu liggen, namelijk in het milieu dat hem omringt. Vermits anderzijds het fysisch milieu relatief konstant is en dus deze ononderbroken keten van veranderingen niet kan verklaren, rest alleen nog het sociaal milieu waarin de oorspronkelijke voorwaarden van die verandering kunnen gezocht worden.

III. Men zou zich niettemin kunnen afvragen of de variatie van het genoegen — waardoor het genoegen blijft duren — geen aanmoediging kan zijn voor de mens om te variëren, en of bijgevolg de vooruitgang van de arbeidsverdeling niet kan verklaard worden als het resultaat van de verdeling. Naarmate we immers gewoon worden aan een gelukstoestand, ontsnapt hij ons en moeten we ons in nieuwe ondernemingen storten om hem terug te vinden. Dat is maar mogelijk indien de arbeid produktiever wordt, en dus: zich méér verdeelt.

Deze variaties van het genoegen kunnen evenwel niet de rol spelen die men ze aldus toebedeelt. Ze komen immers overal voor waar er genoegen is, dit wil zeggen waar er mensen zijn. Er is geen enkele samenleving waar deze psychologische wet niet van toepassing is, en toch zijn er samenlevingen waar de arbeidsverdeling niet voortschrijdt. Ook binnen eenzelfde samenleving ontwikkelt zich de arbeidsverdeling in de ene periode al vlugger dan in de andere. Welnu, de invloed van de tijd op het genoegen is steeds gelijk. Het is dus niet deze invloed die de arbeidsverdeling bepaalt.

Hoofdstuk II: DE OORZAKEN

I. We hebben gezien dat de georganiseerde structuur en bijgevolg de arbeidsverdeling zich ontwikkelen naarmate de segmentaire structuur verdwijnt. Er moet dus een oorzakelijk verband bestaan tussen die twee ontwikkelingen. Vermits nu de arbeidsverdeling niet de grondslag kan zijn van de verdwijning der segmentaire structuur, daar deze laatste een onoverkomelijk obstakel is voor de verschijning van de eerste (cfr. supra), moet het de verdwijning van de segmentaire structuur zijn die de oorzaak is van de arbeidsverdeling. Natuurlijk, eenmaal de arbeidsverdeling bestaat, versnelt ze de afgang van de segmentaire structuur maar ze ontstaat slechts nadat deze laatste reeds enigszins is afgebrokkeld. De toename van de arbeidsverdeling is te wijten aan het feit dat de sociale segmenten van hun individualiteit verliezen, de tussenschotten die ze scheiden doordringbaar worden. Het resultaat daarvan is immers dat individuen, die voordien gescheiden waren, intiemer in contact komen met elkaar. Het sociale leven doorbreekt de celstructuur. *De arbeidsverdeling ontwikkelt zich dus naarmate er méér individuen zijn die voldoende in contact zijn om elkaar wederzijds te kunnen beïnvloeden*(1). Wanneer we deze toenadering en de daaruit voortvloeiende omgang met elkaar de dynamische of morele dichtheid(2) noemen(3), dan kunnen we zeggen dat de vooruitgang van de arbeidsverdeling direkt varieert met *de morele of dynamische dichtheid* van een samenleving. De morele verdichting kan echter maar tot stand komen wanneer *de materiële dichtheid*(4)

(1) N.v.L.V.: Er weze opgemerkt dat Durkheim hier duidelijk twee criteria onderscheidt: a. het volume (méér individuen); b. de sociale dichtheid (de intimiteit van hun contact).

(2) N.v.L.V.: Durkheim spreekt van "sociale dichtheid" (cfr. E. Durkheim, 1973 (1893), p. 241).

(3) N.v.L.V.: Deze definitie kan enigszins misleidend zijn. De sociale dichtheid bestaat niet zelf uit een proces van toenadering, het is dit proces dat een zekere graad van sociale dichtheid bepaalt. M.a.w. niet de kwaliteit zelf (de sociale dichtheid) leidt tot arbeidsverdeling, maar een verandering in die kwaliteit (de sociale verdichting). Cfr. p. 241: "Si la condensation de la société produit ce résultat..." (het gaat in deze zin weliswaar over de materiële verdichting, doch wat hier telt, is dat het procesmatig karakter van de oorzakelijke factor wordt aangeduid).

(4) N.v.L.V.: De term "dichtheid" geeft naar mijn gevoelen beter het metaforisch karakter weer van Durkheims terminologie dan de term "densiteit". Het gaat hier enerzijds wel om een letterlijke nabijheid, een dicht bij mekaar zijn; maar in metaforische zin kan men óók van een morele "dichtheid" spreken: t.o.v. mensen met wie men zich op één of andere wijze verbonden voelt, ervaart men een zekere nabijheid. Zegt men niet dat de opvattingen van twee mensen dicht bij mekaar staan of, omgekeerd, hemelsbreed uit mekaar lopen? Ook de modieuze uitdrukking "ik kan een heel eind

toeneemt, en men kan dus de materiële dichtheid beschouwen als een maatstaf voor de morele dichtheid (5). Deze materiële verdichting verloopt voornamelijk op drie wijzen: a. de bevolking koncentreert op relatief kleinere oppervlakten; b. er vormen zich steden; c. er ontwikkelen zich méér en sneller kommunikatiewegen, die de leegten opvullen tussen de sociale segmenten.

Doch de morele verdichting is niet de enige kausale faktor. Een tweede faktor is *de toename van het sociaal volume*, dit is de toename van het aantal leden van de gemeenschap, maar dan op voorwaarde dat ze gepaard gaat *met een gelijktijdige en gelijkmatige toename ook van de dichtheid*. Het volume, hoe groot het ook wordt, is op zich geen voldoende kracht om de arbeidsverdeling te beïnvloeden. Een gemeenschap kan enorme dimensies aannemen doordat ze een zeer groot aantal segmenten omvat, maar ze verliest daarom niet haar segmentaire structuur. Indien de toename van het aantal sociale eenheden een invloed heeft op de arbeidsverdeling, dan is het omdat deze toename over het algemeen ook het aantal sociale relaties doet vermeerderen. De toename van het sociaal volume versnelt dus niet altijd de vooruitgang van de arbeidsverdeling, doch alleen wanneer de massa zich gelijktijdig en gelijkmatig samentrekt. Het is dus eigenlijk maar een bijkomende faktor, maar wanneer hij zich voegt bij de eerste dan versterkt hij er de effecten van door een aktie die hem eigen is. Daarom moet hij van de eerste oorzaak onderscheiden worden.

Besluit: De arbeidsverdeling varieert rechtstreeks in verhouding tot het volume en de dichtheid van de gemeenschap. Wanneer ze kontinu voortschrijdt, betekent dit dat de gemeenschap regelmatig verdicht en over het algemeen ook vergroot.

II. Volgens Spencer beïnvloedt de toename van het sociaal volume de vooruitgang van de arbeidsverdeling, niet doordat ze deze laatste determineert, doch alleen versnelt. Wanneer een bevolking numeriek toeneemt, spreidt ze zich immers over een ruimere oppervlakte die fysisch niet homogeen is. Het is de variëteit van het fysisch milieu die bij de individuen verschillende vaardigheden produceert waaruit de specialisatie groeit, en indien deze laatste toeneemt met de dimensies van een gemeenschap, dan is dat omdat de eksterne verschillen tegelijkertijd toenemen.

met deze of gene auteur meegaan" drukt deze metafoor uit: tot op een bepaald punt (in de redenering) vertoeven beider ideeën in elkaars nabijheid, daarna verwijderen ze zich van elkaar. Om die reden verkies ik de Nederlandse term 'dichtheid' boven "densiteit" en 'verdichting' boven "kondensatie".

(5) N.v.L.V.: Er zij uitdrukkelijk vermeld dat Durkheim zich niet uitspreekt over het oorzakelijk verband tussen deze twee verdichtingen: "Il est, d'ailleurs, inutile de rechercher laquelle des deux a déterminé l'autre; il suffit de constater qu'elles sont inséparables" (p. 238).

Hoe groot echter de variëteit der eksterne kondities ook is, nergens is ze in verhouding tot de contrasten waartoe de arbeidsverdeling heeft geleid. Zelfs waar de eksterne omstandigheden de sterkste aanleiding zijn voor de specialisatie, volstaan ze niet om deze tot stand te brengen. Door haar konstitutie is de vrouw voorbestemd om een ander leven te leiden dan de man, nochtans zijn er samenlevingen waar de bezigheden van de twee geslachten grotendeels gelijk zijn. Indien dus deze eksterne verschillen de arbeidsverdeling mogelijk maken, dan betekent dit nog niet dat ze ze noodzakelijk maken. Voorzeker, één keer dat de mensen zich gaan specialiseren, zal het langs de lijnen zijn die de natuur als het ware heeft getrokken, want zo zullen ze het minst moeite en het meest profijt halen. Vraag is echter: waarom gaan ze zich specialiseren?

III. Indien de arbeid méér verdeeld wordt, naarmate de samenleving vergroot en verdicht, dan is dit omdat de "struggle for life" er harder wordt. Darwin heeft terecht opgemerkt dat de konkurrentie tussen twee organismen des te scherper is naarmate ze méér op elkaar gelijken. Vermits ze dezelfde behoeften hebben en dezelfde doeleinden nastreven, zijn ze in alles elkaars rivalen. Het probleem is latent zolang ze over méér middelen beschikken dan ze nodig hebben, maar wordt akueel wanneer het aantal konkurrenten derwijze gaat stijgen dat niet al hun behoeften nog voldoende bevredigd kunnen worden. Wanneer de samenlevende individuen echter tot verschillende soorten of variëteiten behoren, liggen de zaken anders: ze voeden zich verschillend, ze leiden een verschillend leven, ze storen elkaar dus niet. Wat waardevol is voor de ene, is zonder waarde voor de andere.

De mensen vergaat het net eender. In eenzelfde stad kunnen de verschillende beroepen naast elkaar bestaan zonder noodzakelijk elkaar schade te berokkenen, omdat ze verschillende doeleinden nastreven. De soldaat streeft naar militaire eer, de priester naar moreel gezag, de staatsman naar macht, de industrieel naar rijkdom, de geleerde naar wetenschappelijke roem. Elk van deze kan zijn doel bereiken zonder een ander te verhinderen het zijne te bereiken. Dit is ook zo wanneer de functies niet zo uiteenlopen: de oogarts doet de psychiater geen konkurrentie aan, evenmin als de metsen de schrijnwerker. Nochtans, hoe dichter de functies bij elkaar komen, hoe meer ze elkaar raken en dus hoe groter de kans is om te rivaliseren: ze bevredigen immers met verschillende middelen gelijkaardige behoeften. De magistraat zal niet in de weg lopen van de industrieel, maar de wijnbouwer en de brouwer leggen het er vaak op aan, elkaar te verdringen. Zij die dan precies dezelfde functie vervullen, kunnen slechts welvarend zijn ten koste van elkaar.

Het is dus gemakkelijk te begrijpen dat iedere verdichting van de sociale massa, vooral wanneer ze gepaard gaat met een bevolkingsgroei, noodzakelijk een voor-

uitgang van de arbeidsverdeling determineert.

In de mate dat de sociale konstitutie segmentair is, heeft ieder segment zijn eigen organen die beschermd zijn en op afstand worden gehouden van gelijkaardige organen door de beschutten die de verschillende segmenten van elkaar scheiden. Naarmate die beschutten verdwijnen, treffen de gelijksortige organen elkaar en pogen ze elkaar te verdringen. Daaruit resulteert altijd een toename van de specialisatie. Het winnende orgaan kan de uitgebreide taak slechts vervullen door het werk te verdelen, de verliezer kan zich slechts in stand houden door zich te concentreren op één enkel deel van de totale functie die hij tot nog toe vervulde. De kleine baas wordt opzichter, de handelaar wordt bediende, enz. Het gebeurt ook dat de oorspronkelijke functie zich splitst in twee gelijkwaardige functies. In plaats van verder te pogen elkaar te onderwerpen, vinden twee gelijkaardige ondernemingen het evenwicht terug door hun gemeenschappelijke taak te verdelen. In elk geval, er verschijnen steeds nieuwe specialiteiten, en deze ontwikkeling geschiedt volkomen mechanisch.

De arbeidsverdeling is dus het resultaat van de strijd voor het leven: het is er een zachte ontknoping van. Want het is door haar dat de rivalen niet verplicht zijn elkaar te elimineren, maar in staat zijn in vrede naast elkaar te leven.

Men kan opwerpen dat een functie alleen maar gespecialiseerder kan worden indien dit beantwoordt aan een behoefte van de samenleving. Vanwaar komen deze nieuwe behoeften? Ze zijn een effect van dezelfde oorzaak die de vooruitgang van de arbeidsverdeling bepaalt. Deze is te wijten aan de hardere strijd voor het leven. Welnu, een hardere strijd gaat gepaard met een grotere aanwending van krachten en dus met grotere vermoeidheid. Er is dus behoefte aan overvloediger en uitgelezenere voeding. Op het ogenblik dat de mens in staat is deze naar waarde te schatten en ze zelfs onbewust op te roepen, is ze ook binnen zijn bereik omdat de arbeidsverdeling zich inmiddels heeft ontwikkeld en hem verschaft wat hij nodig heeft. Deze ontwikkelingen ontmoeten elkaar omdat ze beide het effect zijn van eenzelfde oorzaak.

IV. Uit wat voorafgaat, volgt dat de arbeidsverdeling slechts kan tot stand komen tussen de leden van een bestaande maatschappij. De concurrentie op zich is alleen maar in staat te scheiden; wanneer zij geïsoleerde individuen, die totaal vreemd zijn aan elkaar, zou tegenover elkaar plaatsen, zou ze deze alleen maar méér kunnen scheiden. De arbeidsverdeling scheidt en verenigt tegelijk: ze brengt degenen die ze scheidt, bij elkaar. Degenen die de strijd aanbinden, moeten reeds op een of andere wijze verbonden zijn en dit voelen. Het kan trouwens moeilijk anders, wanneer men bedenkt dat de arbeidsverdeling niets anders is dan de verdeling van functies die tot dan gemeenschappelijk waren. Deze

verdeling gebeurt niet berekend doch spontaan. De twee zich specialiserende partijen moeten dus konstant in contact zijn opdat de ene alles zou overnemen wat de andere opgeeft en de twee zich aan elkaar zouden aanpassen. De arbeidsverdeling is dus niet het fundament van alle sociaal leven. Er bestaat een sociaal leven buiten de arbeidsverdeling, die dit zelfs vooronderstelt. Niet alle sociaal leven bestaat uit samenwerking. Wat de mensen bij elkaar brengt, zijn mechanische oorzaken en impulsieve krachten zoals bloedverwantschap, de gehechtheid aan eenzelfde grond, de kultus van de voorvaderen, de gemeenschappelikheden van gewoonten, enz. Slechts wanneer de groep op die basis is gevormd, organiseert zich daarin de samenwerking.

Hoofdstuk III:
DE SEKUNDAIRE FAKTOREN.
PROGRESSIEVE ONBEPaaldHEID VAN HET KOLLEKTIEF
BEWUSTZIJN EN HAAR OORZAKEN

Hoger werd gesteld dat het kollektief bewustzijn zwakker en vager werd naarmate de arbeidsverdeling ontwikkelde. Het is zelfs ten gevolge van deze progressieve onbepaaldheid dat de arbeidsverdeling de voornaamste bron wordt van de solidariteit. Omdat deze twee fenomenen elkaar op dit punt dus raken, is het nuttig de oorzaken van deze regressie op te sporen.

We hebben gezien dat de vooruitgang van de arbeidsverdeling te wijten is aan druk die de sociale eenheden op elkaar uitoefenen en die hen verplicht zich op steeds uiteenlopendere wijze te ontwikkelen. Doch deze druk wordt op ieder moment geneutraliseerd door een tegengestelde druk die het kollektief bewustzijn op ieder individueel bewustzijn uitoefent. Met andere woorden, opdat de arbeidsverdeling zou kunnen ontstaan en toenemen, is het niet voldoende dat de individuen in zich de kiem van speciale vaardigheden dragen, noch dat ze ertoe aangezet worden langs de lijnen van die vaardigheden te gaan variëren; de individuele variaties moeten ook *mogelijk* zijn. Welnu, ze kunnen niet vòòrkomen als ze botsen met een sterke en welomschreven inhoud van het kollektief bewustzijn.

Men heeft dus de vooruitgang van de arbeidsverdeling niet volledig verklaard als men heeft aangetoond dat ze noodzakelijk was tengevolge van veranderingen in het sociaal milieu; ze hangt ook nog af van sekundaire factoren die haar kunnen vergemakkelijken, bemoeilijken of zelfs compleet verhinderen. De eerste van deze sekundaire factoren is de relatieve onafhankelijkheid van het individu ten overstaan van de groep, waardoor het individu relatief vrij kan variëren. Deze onafhankelijkheid ontwikkelt zich gelijktijdig met de arbeidsverdeling als gevolg van de regressie van het kollektief bewustzijn. Deze voor de arbeidsverdeling nuttige conditie ontwikkelt zich naarmate ze nodig is, zonder twijfel omdat ze van dezelfde oorzaken afhankelijk is als deze die de vooruitgang van de arbeidsverdeling bepaald hebben. De vraag is echter hoe de vergroting en de verdichting van de gemeenschap dit tot resultaat kunnen hebben.

I. Vermits in een kleine gemeenschap iedereen in zowat dezelfde bestaansvoor-

waarden staat, is het kollektief milieu wezenlijk konkreet. Het bestaat uit allerlei soorten wezens die de sociale horizon vullen. De bewustzijnsinhouden die dit milieu weergeven, hebben dus dezelfde kentering: het kollektief bewustzijn is welbepaald. Maar dit verandert naarmate de gemeenschap groter wordt. Dan gaat ze zich immers spreiden en vermits er dan steeds minder zaken zijn die gemeenschappelijk zijn aan de diverse milieus, is het kollektief bewustzijn verplicht zich boven de lokale diversiteiten te verheffen en dus abstrakter te worden: het heeft niet meer betrekking op die boom, maar op "de" boom, niet meer op dat woord, maar op "het" woord, niet meer op dit dier maar op die diersoort, enz. Omdat anderzijds ook de levensvoorwaarden niet overal gelijk zijn, kunnen deze gemeenschappelijke objekten niet overal perfect identieke gevoelens bepalen. De kollektieve resultaten zijn dus niet zo duidelijk meer; hoe méér verschil er is tussen de individuele portretten die gediend hebben om één samengesteld portret te maken, hoe onbepalder dit laatste is.

Wat het best deze toenemende tendens van het kollektief bewustzijn manifesteert, is de parallele transcendentie van de godsidee. Oorspronkelijk zijn er geen goden, doch alleen sakrale wezens, die hun sakraal karakter niet ontleen aan een eksterne bron: ze zijn goddelijk krachtens henzelf. Stilaan onttrekken zich echter de goddelijke krachten aan de dingen waarvan ze eerst slechts een attribuut waren. Zo vormt zich de notie van geesten of goden. Daardoor zijn ze minder konkreet, hoewel ze nog immanent aan de wereld zijn. Het Grieks-Latijns polytheïsme vormt een stap verder in de transcendentie; de residentie van de goden wordt duidelijker onderscheiden van deze van de mensen: de hoogten van de Olympus of de diepten van de aarde. Alleen met het kristendom verdwijnt God definitief uit de ruimte: zijn rijk is niet meer van deze wereld.

Een andere manifestatie van deze tendens is het afnemend formalisme der juridische en morele regels. Ze regelen nog slechts de meest algemene vormen van het gedrag en ze regelen die op een zeer algemene wijze, stipulerend *wat* er moet gedaan worden, niet *hoe* dit moet gedaan worden.

Welnu, hoe algemener het kollektief bewustzijn wordt, hoe méér ruimte het laat voor individuele variaties.

II. Maar deze veralgemening van het kollektief bewustzijn is niet de enige oorzaak van de grotere individuele onafhankelijkheid. Wat de kollektieve bewustzijnsinhouden zo energiek maakt, is vooral het feit dat ze grotendeels een erfenis zijn van de vorige generaties. Wat uit het verleden komt, is over het algemeen het objekt van een bijzonder respekt. Het gezag van het kollektief bewustzijn bestaat dus grotendeels uit het gezag van de traditie. We zullen zien dat dit laatste noodzakelijkerwijze kleiner wordt naarmate het segmentaire type verdwijnt.

In het segmentaire type vormen de segmenten kleine gemeenschappen op zich, voor elkaar min of meer gesloten. Het individu is er gebonden aan zijn geboorteplaats, zowel door de bijzondere banden die hij ermee heeft als door het feit dat hij elders afgestoten wordt. Naarmate de scheidingslijnen tussen de segmenten vervagen, ontwikkelt zich een grotere mobiliteit: de individuen migreren van het ene gebied naar het andere. Het is deze mobiliteit die een verzwakking van de tradities veroorzaakt. Deze ontnemen immers hun kracht aan het eigene van de personen door wie ze overgedragen en ingeprent worden: de ouderen. Het gezag van de leeftijd is in grote mate verantwoordelijk voor het gezag van de traditie. Wanneer echter het individu na zijn adolescentie niet blijft wonen in zijn geboorteplaats en er niet langer de invloed van de ouderen blijft ondergaan, maar zich gaat vestigen in een milieu waar hij alléén ouderen ontmoet wiens aktie hij in feite nooit ondergaan heeft, dan kan het niet anders dan dat met het respect voor de ouderen ook het respect voor de tradities, die zij belichamen, steeds zwakker wordt. Daar anderzijds de gemeenschappelijke overtuigingen en praktijken — het kollektief bewustzijn — in grote mate hun kracht ontnemen aan de traditie, zijn zij ook steeds minder in staat om de vrije expansie der individuele variaties te verhinderen.

III. Naarmate de samenleving zich uitbreidt en koncentreert, heeft ze minder greep op het individu en kan ze dus minder de divergente ontwikkelingen in de hand houden. Men hoeft slechts te zien hoe iemand die in een klein stadje poogt zich te bevrijden van de gebruiken, op hevige weerstanden botst terwijl dit in een grotere stad veel minder moeite kost, om het spreekwoord te onderschrijven dat zegt dat men nergens zo goed verborgen is als in een massa. Hoe uitgebreider en dichter een groep wordt, hoe minder de kollektieve aandacht, verspreid over een grote oppervlakte, in staat is de bewegingen van een individu te volgen. Ze is op te veel punten gelijktijdig gericht om zich op één punt te kunnen concentreren. De bewaking geschiedt dus minder goed omdat er te veel mensen en te veel dingen te bewaken zijn.

IV. Men begrijpt nu waarom de mechanische solidariteit eigen is aan het segmentaire type: alleen deze structuur laat de samenleving toe het individu nauw in haar greep te houden; ze bindt hem aan zijn geboorteplaats en bijgevolg aan de tradities. Daar ze er anderzijds toe bijdraagt de sociale horizon te beperken, draagt ze er ook toe bij hem konkreter en meer bepaald te maken. De opslorping van de individuele persoonlijkheid in de kollektieve persoonlijkheid gebeurt dus volkomen mechanisch en het zijn evenzeer mechanische oorzaken die ervoor zorgen dat zij er zich van afsplitst.

Men kan zich niettemin afvragen of in de georganiseerde samenleving het or-

gaan niet dezelfde rol kan vervullen als het segment. Het antwoord is: neen. Ten eerste, de morele en juridische regels die het beroepsleven reguleren, hebben uiteraard slechts betrekking op een zeer beperkte sfeer van het individuele leven. Daarbuiten geniet het individu de grotere vrijheid waarover in het voorgaande sprake was. Ten tweede, daar deze regels maar een beperkt aantal leden van de gemeenschap betreffen, hebben ze ten gevolge van deze geringere universaliteit ook minder gezag. Ze bieden dus minder weerstand aan veranderingen. Ten derde, dezelfde oorzaken die het algemeen kollektief juk verlichten, laten hun werking ook voelen binnen de beroepsgroepen.

Naarmate de segmentaire organen fusioneren, wordt ieder sociaal orgaan groter. De gemeenschappelijke praktijken van de beroepsgroep worden algemener en abstrakter, net zoals deze die gemeenschappelijk zijn aan de hele gemeenschap, en laten dus meer ruimte voor afwijkingen.

Hoofdstuk IV: DE SEKUNDAIRE FAKTOREN. DE ERFELIJKHEID

De arbeidsverdeling is niet alleen afhankelijk van sociale, doch ook van organisch-psychische oorzaken. Het individu ontvangt bij de geboorte zekere voorkeuren en vaardigheden die hem voorbeschikken voor zekere functies eerder dan voor andere, en deze voorbeschikkingen beïnvloeden beslist de wijze waarop de taken verdeeld worden. Algemeen wordt zelfs gedacht dat deze natuurlijke diversiteit de eerste voorwaarde is voor de arbeidsverdeling. Het komt er dus op aan het juiste aandeel van deze faktor te bepalen, te meer daar hij een nieuw obstakel vormt voor de individuele variabiliteit en bijgevolg voor de vooruitgang van de arbeidsverdeling. Iedere aangeboren aanleg bindt ons aan ons ras, zoals het kollektief bewustzijn ons bindt aan onze groep, en beperkt dus de vrijheid van onze bewegingen. De hinder die de sociale vooruitgang aldus ontmoet, is zelfs groter dan de hinder die stamt van de gemeenschappelijkheid van opvattingen en praktijken, want deze laatste worden aan het individu slechts opgelegd door een morele aktie, terwijl de erfelijke neigingen aangeboren zijn en een anatomische basis hebben. Hoe groter dus het aandeel van de erfelijkheid is in de verdeling van de arbeid, hoe onveranderlijker deze verdeling is, en dus ook hoe moeilijker de vooruitgang ervan.

Vele feiten tonen aan dat de erfelijkheid oorspronkelijk een zeer aanzienlijke invloed had op de verdeling van de sociale functies. Zodra de arbeidsverdeling min of meer uitgesproken verschijnt, krijgt ze een vaste vorm die erfelijk wordt overgedragen. Zo ontstaan de kasten. Indië biedt het perfekste model van deze arbeidsorganisatie, maar men vindt ze ook elders. Bij de Joden waren de enige functies die duidelijk gescheiden waren van de andere (namelijk deze van het priesterschap) strikt erfelijk. Dergelijke fenomenen bestonden in Rome, Assyrië, Perzië, Egypte. Daar waar de kasten verdwijnen, worden ze vervangen door de klassen die op hetzelfde principe berusten, ook al zijn ze naar buiten toe minder gesloten.

Natuurlijk, deze instelling is niet eenvoudigweg een gevolg van het feit der erfelijke overdrachten; een boel faktoren hebben ze in het leven geroepen. Maar ze had zich niet zo kunnen veralgemenen, noch had ze zo lang kunnen voortbestaan, indien zij over het algemeen niet tot resultaat had dat iedereen stond op de plaats die hem paste. Indien gemiddeld de individuen niet werkelijk gebo-

ren waren voor de funktie die hen door de gewoonte of door de wet was toegeschreven, zou deze traditionele klassifikatie van de burgers vlug overhoop geworpen zijn. Het bewijs is trouwens dat dit gebeurd is zodra de diskordantie tussen beide zaken is uiteengesprongen. Ten andere, de beroepserfelijkheid was zeer vaak de regel ook wanneer de wet ze niet oplegde. Zelfs nu nog worden in vele lagere gemeenschappen de funkties verdeeld op basis van raciale affiniteit. Men weet echter ook hoe moeilijk en hoe traag in zo'n geval de vooruitgang is. Gedurende eeuwen blijft de arbeid er op dezelfde wijze georganiseerd. Opdat de arbeidsverdeling zich zou hebben kunnen ontwikkelen, hebben de mensen er moeten kunnen toe komen het juk van de erfelijkheid van zich af te werpen. De verdwijning van kasten en klassen getuigt van deze emancipatie. Doch het is nodig dit feit direkt vast te stellen en er de oorzaken van aan te tonen.

I. De erfelijkheid heeft aan betekenis ingeboet omdat zich nieuwe activiteiten ontwikkeld hebben die zich onttrekken aan de erfelijke overdracht.

Men heeft vastgesteld dat de eenvoudigheid der psychische feiten bepalend is voor de mate waarin ze kunnen worden overgedragen. Welnu, naarmate de vaardigheden meer gespecialiseerd zijn, zijn ze ook komplekser. Men mag inderdaad niet denken dat onze activiteit eenvoudiger wordt naarmate onze taken nauwer omschreven worden. Het is integendeel wanneer ze gericht is op een veelheid van objekten dat ze eenvoudig is, daar ze dan alleen oog heeft voor wat er gemeenschappelijk aan is, niet voor wat elk van ze eigen is, en ze herleid wordt tot enkele algemene bewegingen die passen in een boel diverse omstandigheden. Wanneer we ons echter moeten richten op een bijzonder objekt om met al zijn nuances rekening te houden, moeten we een groot aantal bewustzijnsinhouden combineren. Bijgevolg, hoe specialer de menselijke eigenschappen zijn, hoe moeilijker ze over te dragen zijn. Of: hoe méér de activiteiten zich specialiseren, hoe méér ze ontsnappen aan de invloed van de erfelijkheid. In de lagere samenlevingen, waar de funkties zeer algemeen zijn, vergen ze ook alleen maar zeer algemene vaardigheden die gemakkelijker en integraler van de ene generatie op de andere overgaan. De middeleeuwse edelman, bijvoorbeeld, had voor het vervullen van zijn taken weinig kennis nodig, weinig gekompliceerde praktijken ook, maar vooral moed, iets wat hij met het bloed had meegekregen. Men begrijpt goed dat in deze omstandigheden de erfelijkheid een sociale instelling is geworden. Vermits de professionele vaardigheid eerder een kenmerk was van het ras dan van het individu, was het vanzelfsprekend dat dit ook voor de funktie zo was. De zaken liggen echter anders in de volumineuzer gemeenschappen waar de arbeid verdeeld wordt. De funkties zijn er meer gediversifieerd en dus kan een bepaalde aanleg aanleiding geven tot de uitoefening van verschillende beroepen. Met andere woorden, de oriëntatie van het individu is minder nood-

zakelijk voorbestemd door de erfelijkheid.

Wat vooral het relatieve belang van de erfelijkheid doet afnemen, is, dat het erfgoed steeds minder volstaat doch steeds méér moet aangevuld worden met persoonlijke verworvenheden. Algemene vaardigheden volstaan niet meer. Maar juist omdat al het toegevoegde zo kompleks is, is het ook zo broos. In geen geval kan het op onze afstammelingen erfelijk worden overgedragen. Het erfelijk patrimonium vertegenwoordigt maar een steeds beperkter wordend deel van het individueel lot. Geen wonder dat de erfelijkheid uit de scala der sociale instellingen is verdwenen.

II. Er is méér. Het aandeel van de erfelijkheid daalt niet alleen in relatieve waarde, doch zeer waarschijnlijk ook in absolute zin. Men kan het belang van het erfgoed voor een gegeven soort meten aan het aantal en de kracht van de instinkten. Welnu, het instinktmatig leven verzwakt naarmate men hoger klimt in de dierenwereld. Wanneer men het instinkt beschouwt als een bepaalde manier van handelen, gericht op een nauwkeurig bepaald doel, en automatisch gereproduceerd op onveranderlijke wijze wanneer de nodige voorwaarden gegeven zijn, dan impliceert het voorgaande dat de hogere diersoorten minder gevangen zitten in een eng kader doch meer vrij spel krijgen dan de lagere diersoorten omdat zij minder dan deze laatste in de greep van de instinkten en dus van de erfelijkheid zitten. Deze regressie van de erfelijkheid is nog duidelijker wanneer men van de dieren overstapt naar de mens. Tal van bewegingen, instinctief bij de dieren, zijn niet meer erfelijk bij de mens. En daar waar het instinkt is blijven voortbestaan, is het verzwakt en kan de wil er zich over meester maken. Wanneer men deze ononderbroken ontwikkeling ziet, is er geen reden om aan te nemen dat ze plots zou gestopt zijn met de komst zelf van de mens. Men weet trouwens dat de intelligentie en het instinkt steeds in omgekeerde zin variëren ten overstaan van elkaar. Vermits het menselijk intellect niet opgehouden heeft zich te ontwikkelen, betekent dit dus dat het instinkt de omgekeerde weg heeft moeten volgen. De erfelijkheid zou dus in de loop der menselijke evolutie terrein verloren hebben.

Een tweede bewijs is dat niet alleen sinds het begin van de geschiedenis geen nieuwe rassen meer zijn ontstaan, maar dat daarenboven de bestaande rassen steeds verder regresseren. De individuele typen krijgen steeds méér reliëf ten kosten van het generische type.

Een derde bewijs ligt in de bevindingen van Galton die voor de gestalte, de kleur van de ogen en de artistieke aanleg de invloed van de erfelijkheid onderzocht. Hij vond dat de enige karakteristieken die regelmatig en integraal worden overgedragen in een gegeven sociale groep deze zijn die gezamenlijk het gemiddelde

type vormen. Zo zal het kind van uitzonderlijk grote ouders niet hun gestalte hebben, maar méér naar de middelmaat neigen; zijn de ouders te klein dan zal het kind groter zijn dan hen. Vermits we anderzijds weten dat de individuele verschillen steeds talrijker worden, moet ook het gemiddelde type, dat de uitdrukking is van wat alle individuele types gemeenschappelijk hebben, steeds onbepaelder worden. Dat wil op zich niet zeggen dat de erfelijkheid steeds minder zaken overdraagt, maar dat ze hoe langer hoe onbepaelder predisposities overdraagt: algemene wijzen van denken en van handelen die zich op duizend en één manieren kunnen specialiseren. Het individu is aldus steeds minder gebonden aan zijn verleden.

Hoofdstuk V:**KONSEKWENTIES VAN WAT VOORAFGAAT**

I. De sociale arbeidsverdeling verschilt op een wezenlijk punt van de fysiologische arbeidsverdeling. In het organisme heeft iedere cel haar welbepaalde rol en deze kan niet gewijzigd worden. In het sociale leven zijn de taken nooit op zulke onveranderlijke wijze verdeeld geweest. Het individu heeft er zekere bewegingsvrijheid. Naarmate de arbeidsverdeling vordert, wordt deze soepelheid zelfs groter, de erfelijke bepaaldheid kleiner.

Op het eerste gezicht kan dit het bewijs lijken van een zekere inferioriteit, of ten minste een overgangstoestand van een wezen dat nog onaf is. Het is immers vooral bij de lagere diersoorten dat de verschillende delen van het aggregaat zo gemakkelijk kunnen van functie verwisselen en elkaar ook vervangen. Naarmate de organisatie zich perfectioneert, wordt het moeilijker uit de rol te stappen die hen is toebedeeld. Maar dit fenomeen van vervanging observeert men ook op de hoogste niveau's van de hiërarchie, met name in de hoogste organen van de hoogste organismen. Bij het wegnemen van bepaalde delen van de hersenschors worden de functies die door het verwijderde deel werden uitgeoefend, progressief overgenomen door andere delen die er voorheen niets mee te maken hadden. Een strikte specialisatie is dus niet noodzakelijk een kenmerk van superioriteit. In bepaalde omstandigheden is ze goed, in andere is het aangewezen dat het orgaan niet voorgoed in zijn rol gesteld wordt. Soms is een zeer grote mate van onveranderlijkheid goed, wanneer namelijk het milieu zelf onveranderlijk is. Dit is het geval voor de nutritieve functies in het individueel organisme. Maar wanneer de omstandigheden waarvan het orgaan afhangt, vaak veranderen, dan moet het orgaan ook kunnen veranderen. Dit is het geval voor de complexe functies die ons aan complexe milieus aanpassen. Welnu, er is waarschijnlijk geen enkel milieu zo kompleks als het sociaal milieu. Het is dus vrij natuurlijk dat de specialisatie van de sociale functies niet zo definitief is als deze van de biologische functies en dat deze elasticiteit steeds groter wordt, aangezien ook de kompleksiteit van het sociaal milieu met de toenemende arbeidsverdeling groter wordt. Wat door dit alles in elk geval bewezen wordt, is dat de functie steeds onafhankelijker wordt van het orgaan. Dit is geen bewijs van inferioriteit, het bewijst alleen dat de functie steeds complexer wordt.

II. Door de voornaamste oorzaak van de vooruitgang van de arbeidsverdeling te bepalen, hebben we meteen de essentiële faktor van de beschaving bepaald. Zij is een noodzakelijk gevolg van de veranderingen van het volume en de dichtheid van de samenleving. De beschaving is dus geen doel dat de mensen beweegt door de aantrekkingskracht die ze op hen uitoefent; zij is het effect van een oorzaak. Dat betekent niet dat ze tot niets dient, maar het zijn niet de diensten die ze bewijst, die haar doen vooruitgaan. Ze ontwikkelt zich omdat ze niet anders kan dan zich te ontwikkelen. Zeker, eenmaal ze op gang gebracht is, wordt ze gebruikt: ze beantwoordt namelijk aan behoeften die gelijktijdig werden in het leven geroepen omdat ze van dezelfde oorzaken afhankelijk zijn. Het gaat dus niet om een positieve verrijking, een toename van ons geluk, het gaat alleen om een reparatie van de verliezen die ze zelf heeft veroorzaakt.

De rol van de numerieke faktor is hierbij essentieel. Het sociale leven is des te intenser naarmate de uitwisselingen tussen de sociale eenheden frekwenter en energiekeker zijn. Deze frekwentie en deze energie hangen niet af van de natuur van deze eenheden, hun méér of minder grote vitaliteit, want we zullen zien dat de individuen veeleer een produkt zijn van het gemeenschapsleven dan dat ze dit bepalen. De enige variabele faktor is het aantal individuen die in kontakt zijn en hun materiële en morele nabijheid. Hoe talrijker ze zijn, hoe méér ze van nabij elkaar beïnvloeden, hoe intenser het sociale leven wordt. Het is deze intensifiëring die de beschaving uitmaakt.

De beschaving kan trouwens een doel worden, een ideaal. Voor een gemeenschap bestaat er immers op ieder tijdstip van haar ontwikkeling een bepaalde intensiteit van het gemeenschapsleven die normaal is, gegeven het aantal en de distributie van de sociale eenheden. Het is nu niet omdat alles volgens bepaalde wetten verloopt dat de mens niets te doen heeft. De weg om de normale intensiteit te bereiken, kan verkort worden door beredeneerde tussenkomst van de mens. De sociologie is weliswaar nauwelijks in staat hierbij reeds richtinggevend te zijn, en de obskure leidraad zal vooralsnog uit een zoeken en tasten moeten resulteren. In elk geval, *een mechanistische conceptie van de samenleving sluit het ideaal niet uit en men heeft deze visie ten onrechte verweten de mens te herleiden tot een passieve getuige van zijn eigen geschiedenis*. Er is zelfs geen enkele reden om te veronderstellen dat dit ideaal ooit eens voor goed vast komt te liggen, dat de vooruitgang dus ooit een eindpunt zou kennen. Dit zou immers vereisen dat het sociaal milieu stationair wordt en dat is hoogst onwaarschijnlijk. Zelfs al zou het geboortecijfer op een bepaald ogenblik konstant blijven, dan nog zullen er altijd migraties zijn van het ene land naar het andere, van de ene streek naar de andere.

III. Gelijktijdig met de gemeenschap transformeert ook het individu ten gevol-

ge van de veranderingen die zich voordoen in het aantal der sociale eenheden en in hun onderlinge verhoudingen.

Op de eerste plaats bevrijdt het individu zich van het juk van het organisme. Het dierlijk bestaan is volkomen bepaald door de biologische konstitutie; de mens daarentegen hangt af van sociale oorzaken. Het dier leeft ook wel in gemeenschap, doch het gemeenschapsleven ligt er vast in het organisme: het funktioneert dank zij een systeem van instinkten. Het menselijk gemeenschapsleven echter stolt niet onder een biologische vorm. Daar waar het zelfs het minst ontwikkeld is, behoudt het zijn eigenheid. Er zijn altijd een aantal overtuigingen en praktijken die gemeenschappelijk zijn aan de mensen zonder nochtans in hun weefsel ingegrift te zijn. Maar dit wordt duidelijker naarmate het volume en de dichtheid der sociale massa toenemen. Hoe meer mensen samenleven, hoe méér ze elkaar beïnvloeden, hoe méér het produkt van deze wederzijdse akties het organisme overstijgt. De mens is aldus geplaatst onder de invloed van eigenaardige oorzaken ('des causes sui generis') waarvan het relatief aandeel in de konstitutie van de menselijke natuur steeds aanzienlijker wordt.

Door deze verandering in zijn afhankelijkheid transformeert het individu. Een nieuw leven, sui generis, voegt zich bij het leven van het lichaam: het psychisch leven. Het zou overdreven zijn, te stellen dat het psychisch leven slechts begint met de ontwikkeling van de gemeenschap maar het is zeker dat het slechts uitbreidt wanneer de samenleving ontwikkelt. Zo is het grote onderscheid tussen mens en dier, namelijk de grotere ontwikkeling van het psychisch leven, terug te brengen tot de grotere sociabiliteit van de mens.

Dit is niet alles. Zolang de gemeenschap niet een bepaalde grootte en een bepaalde dichtheid bereikt, is het enig ontwikkelde psychisch leven datgene dat aan alle groepsleden gemeenschappelijk is. Naarmate volume en dichtheid van de gemeenschap vergroten, verschijnt een nieuw psychisch leven: de individuele persoonlijkheid.

Men moet dus niet, zoals Spencer, het sociale leven voorstellen als een resultante van individuele naturen, want het zijn integendeel deze individuele naturen die het resultaat zijn van het sociale leven. De sociale feiten zijn niet zo maar de ontwikkeling van psychische feiten, de psychische feiten zijn in feite alleen maar de voortzetting van de sociale feiten binnen het individueel bewustzijn. Deze propositie is belangrijk want de omgekeerde zienswijze leidt de socioloog ertoe de oorzaak voor het gevolg te nemen en vice versa. Men ziet bijvoorbeeld vaak in de gezinsorganisatie de logisch noodzakelijke uitdrukking van bepaalde menselijke gevoelens inherent aan ieder bewustzijn. In werkelijkheid is het de sociale organisatie van de verwantschapsrelaties die de respektievelijke gevoe-

lens van ouders en kinderen heeft bepaald. Deze gevoelens zouden heel anders geweest zijn indien de sociale structuur anders geweest was, en het bewijs is trouwens dat de vaderlijke liefde onbekend is in een aantal samenlevingen, namelijk waar de matriarchale familiestructuur vòòrkomt. Het is evident dat er niets in het sociale leven is, dat ook niet in het individueel bewustzijn is, maar bijna alles wat in dit laatste is, komt van de samenleving.

Derde boek

DE ABNORMALE VORMEN

Hoofdstuk I: DE ANOMISCHE ARBEIDSVERDELING

Tot hiertoe hebben we de arbeidsverdeling slechts bestudeerd als een normaal fenomeen. Er bestaan nochtans pathologische vormen die moeten bestudeerd worden, vormen van arbeidsverdeling waarbij geen sociale solidariteit wordt tot stand gebracht. Zolang niet kan worden aangetoond dat dit uitzonderlijke gevallen zijn, waarvan de oorzaak kan worden aangetoond, is het vermoeden gewettigd dat de arbeidsverdeling ze logischerwijs impliceert. Daarenboven zal de studie van de afwijkingen ons toelaten beter de bestaansvoorwaarden van de normale stand van zaken te bepalen.

I. Een eerste geval wordt gemanifesteerd door de industriële of commerciële krisissen, de falingen die telkens een partiële breuk van de organische solidariteit zijn. Men stelt vast dat deze fenomenen frekwenter worden naarmate de arbeid zich verder verdeelt. Men kan dit nochtans niet wijten aan de groei van het economisch leven want de ondernemingen hebben zich veeleer gekoncentreerd dan wel vermenigvuldigd.

Een nog frappanter voorbeeld van hetzelfde fenomeen wordt gevonden in het tweede geval, de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid. Naarmate de industriële functies zich méér specialiseren, wordt de strijd harder. We zullen in volgend hoofdstuk zien dat deze spanning voor een deel te wijten is aan het feit dat de arbeidersklasse haar bestaansvoorwaarden niet echt wil, maar ze noodgedwongen aanvaardt bij gebrek aan middelen om ze te veranderen. Nochtans kan deze dwang niet alléén het fenomeen verklaren. Hij weegt immers niet alleen op de arbeiders maar op allen die op één of andere wijze door het lot in de steek gelaten worden, terwijl deze toestand van permanente vijandigheid alleen kenmerkend is voor de industriële wereld. Daarenboven zien we dat binnen deze wereld die vijandigheid niet overal even scherp is, hoewel de dwang waarvan sprake voor alle arbeiders gelijk is. Alléén in de grootindustrie zijn de tegenstellingen op hun scherpst. Ze moeten dus voor een deel van een andere oorzaak afhangen dan van de dwangmatige aanvaarding van de situatie.

Een derde illustratie wordt vaak gesignaleerd in de geschiedenis van de wetenschap. Tot vrij recent in het verleden was de wetenschap niet erg opgesplitst en kon bijna volledig worden gekultiveerd door eenzelfde persoon. Men had trou-

wens ook een zeer levendig gevoel van de eenheid van de wetenschap. Maar de specialisatie heeft ook hier haar intrede gedaan en iedere geleerde is zich meer en meer gaan opsluiten, niet alleen in één specifieke discipline maar binnen deze discipline dan nog eens in een klein deelgebied waarmee hij zich bijzonder vertrouwd heeft gemaakt. Men kan bezwaarlijk gaan stellen dat de wetenschap, verbrokkeld in een veelheid van detailstudies die met mekaar niets te zien hebben, één solidair geheel zou vormen.

II. Men heeft in deze feiten wel eens een onvermijdelijk gevolg van de arbeidsverdeling gezien dat zou optreden van zodra zij een bepaalde graad van ontwikkeling zou overschreden hebben. Het individu geraakt dan immers in zijn bijzondere activiteit geïsoleerd zonder nog te beseffen dat naast hem mensen staan die aan hetzelfde oeuvre werken als hijzelf, zonder zelfs van dit gemeenschappelijk oeuvre nog een besef te hebben. De arbeidsverdeling zou dus in deze optiek niet te ver doorgedreven mogen worden of zij zou een bron van desintegratie worden. Dit is onder meer de opvatting van Comte, die daarom nog niet besluit dat men de samenleving moet terugvoeren naar wat hij noemt "l'âge de la généralité". De diversiteit van de functies is nuttig en noodzakelijk. Maar gezien de eenheid, die niet minder onmisbaar is, er niet spontaan uit resulteert, zal de zorg om ze te realiseren en te behouden een speciale functie moeten uitmaken in het sociaal organisme, toegewezen aan een onafhankelijk orgaan: "de staat" of de regering. Voor wat de eenheid der wetenschappen betreft, acht Comte het aangewezen deze te laten verzekeren door een speciale wetenschap, de filosofie der wetenschappen, die dus een analoge rol zou vervullen in de wetenschap als de regering in de globale samenleving.

We hebben hoger aangetoond dat het regeringsorgaan zich ontwikkelt met de arbeidsverdeling, niet om er een tegengewicht voor te vormen maar met een mechanische noodzakelijkheid. Omdat bij een vrij ontwikkelde arbeidsverdeling de sociale gebeurtenissen vlug van algemeen belang worden en omdat ten gevolge van de verdwijning der segmentaire structuur zij gemakkelijk spreiden, zijn er méér die een weerklink hebben in het bestuursorgaan waarvan de functionele activiteit dan ook groeit met het volume. Welnu, onder dit algemeen en oppervlakkig leven, is er een inwendig leven, een wereld van organen die, zonder helemaal afhankelijk te zijn van het bestuursorgaan, functioneert zonder dat dit tussenkomt. Zij zijn aan zijn actie onttrokken omdat het er te ver van af staat. Het is niet de regering die op elk ogenblik de details van het economisch leven regelt. Die problemen hangen samen met duizenden kleinigheden en omstandigheden die alleen zij kennen die er met hun twee voeten in staan. *Wat de eenheid uitmaakt van de georganiseerde samenleving, zoals van ieder organisme, is de spontane consensus der partijen; het is deze interne solidariteit die*

niet alleen even onmisbaar is als de regulerende aktie van de hogere centra, maar die er zelfs de noodzakelijke voorwaarde voor is want zij doen tenslotte niets anders dan ze omzetten in een andere taal en ze, om zo te zeggen, konsakreren.

Om dezelfde reden is de filosofie steeds minder in staat om de eenheid der wetenschap te verzekeren. Zolang eenzelfde geest tegelijk de verschillende wetenschappen kon beoefenen, was het mogelijk de nodige competentie te verwerven om er de eenheid van te rekonstrueren. Doch naarmate de wetenschappen zich specialiseren, kunnen deze grote syntheses niet veel méér zijn dan premature veralgemeningen. Immers, het wordt steeds onmogelijker voor één menselijk intellect om een voldoende eksakte kennis te hebben van deze ontelbare hoeveelheid fenomenen, wetten, hypothesen die moeten geresumeerd worden. Om van een wetenschap een juist idee te hebben, moet men ze zelf beoefend hebben. En dat is omdat ze maar voor een zeer klein deel opgaat in die enkele proposities die zij bewezen heeft. Naast dit deeltje gerealiseerde wetenschap is er een andere: de levende, konkrete wetenschap, de strijd, de hoop, de behoeften, de instinkten, de gewoonten, de voorgevoelens, enz. De wetenschap zoals zij door de wetenschapper beleefd wordt. Dat is ook wetenschap, en dat wordt niet gevat door de outsider die de wetenschappelijke resultaten moet samenvatten. Volgens Comte zou het volstaan om de methoden tot eenheid te brengen. Maar dat is nu juist het moeilijkste om te verenigen. De methoden zijn immers immanent aan de wetenschap, het is onmogelijk om ze volledig af te leiden van het geheel van uitspraken waartoe een wetenschap inhoudelijk is gekomen. Men kan ze dus alleen maar kennen wanneer men ze zelf heeft toegepast.

Doch wat de waarde van deze filosofische veralgemeningen ook weze, het is niet daarin dat de wetenschap de eenheid zal vinden die ze nodig heeft. Zij drukken weliswaar uit wat de wetenschappen gemeenschappelijk hebben, maar daarnaast zijn er de verschillen tussen de wetenschappen en hoe zullen deze geïntegreerd worden? Er is een te grote afstand tussen het detailonderzoek dat de wetenschap voedt en dergelijke syntheses. Indien de wetenschappen zich slechts van hun wederzijdse afhankelijkheid kunnen bewust worden in een filosofie, die ze omvat, dan zal het gevoel dat ze ervan hebben te vaag zijn om efficiënt te zijn.

III. Opdat er organische solidariteit zou bestaan, volstaat het niet dat er een systeem bestaat van organen die elkaar nodig hebben en die op een vrij algemene wijze hun verbondenheid aanvoelen. Daarnaast moet de wijze van samenwerking, zeker in de meest vòorkomende omstandigheden, vooraf vastgelegd zijn. Deze reglementering vloeit in normale omstandigheden vanzelf voort uit de arbeidsverdeling, ze zijn er als het ware een verlengstuk van. Natuurlijk, indien de arbeidsverdeling slechts mensen bij elkaar bracht voor een goede poos om persoonlijke diensten uit te wisselen, zou ze geen regulerende aktie kunnen

voortbrengen. Maar wat ze bij elkaar brengt, zijn geen individuen, doch funkties, dit wil zeggen bepaalde manieren van handelen die zich steeds gelijk herhalen. De verhoudingen tussen deze funkties moeten dus dezelfde graad van vastheid en regelmaat verwerven.

Welnu, in al deze gevallen die we boven beschreven hebben, bestaat deze reglementering niet of is zij niet in verhouding tot de ontwikkelingsgraad van de arbeidsverdeling. Er zijn hedentendage geen regels meer die het aantal ondernemingen vastleggen, en de produktie is niet zodanig geregeld, per industrietak, dat ze precies op het niveau van het verbruik staat. Dit gebrek aan reglementering verhindert de regelmatige harmonie tussen de funkties. De verhouding tussen arbeid en kapitaal is tot op vandaag in dezelfde staat van juridische onbepaaldheid gebleven. En tenslotte wat de wetenschap betreft: indien iedere discipline haar eigen methode heeft, dan wordt daarmee alleen een interne orde gerealiseerd: zij koördineert de inspanningen van de wetenschapsmensen in éénzelfde vak, maar niet hun relaties met de andere wetenschapsdomeinen.

Deze diverse voorbeelden zijn dus variëteiten van eenzelfde soort. *Indien de arbeidsverdeling er telkens geen solidariteit tot stand brengt, dan is dat omdat de verhoudingen tussen de organen niet gereguleerd zijn: ze zijn in een staat van anomie.*

Vanwaar komt deze anomie? Een reglementering is de wijze waarop de verhoudingen, die spontaan tot stand komen tussen de sociale funkties, mettertijd gedefinieerd worden. Men kan dus a priori stellen dat de staat van anomie onmogelijk is waar de verbonden organen voldoende en voldoende lang in contact zijn met elkaar. Over het algemeen wordt deze voorwaarde spontaan gerealiseerd. Een funktie kan immers maar verdeeld worden tussen twee of meerdere delen van een organisme wanneer deze min of meer aangrenzend zijn. Méér zelfs, eenmaal de taken verdeeld zijn, neigen ze er van nature toe de afstand tussen elkaar te verminderen, want ze hebben elkaar nodig. Ten gevolge van uitzonderlijke omstandigheden kan het evenwel anders verlopen, en dit is het geval in de drie voorbeelden die besproken werden.

Ten eerste, zolang het segmentaire type zeer uitgesproken is, heeft elk segment een afgezonderde, vrij beperkte economische markt waarvan de producenten gemakkelijk de behoeften kunnen schatten. Met de ontwikkeling van het organische type fusioneren echter de markten en moet iedere industrie gaan produceren voor verbruikers die over het hele land of zelfs de hele wereld verspreid zijn. Er is geen voldoende contact meer tussen verbruikers en producenten, ten gevolge waarvan de produktie geen rem en geen criterium meer kent. Vandaar de economische krisissen, ook op lokaal vlak en op beperkte schaal met name de falingen. Ten tweede, naarmate de markt uitbreidt, verschijnt de grootin-

dustrie, die de relaties tussen patroons en arbeiders getransformeerd heeft. Omdat deze transformaties zich voltrokken hebben met een enorme snelheid, hebben de konfliktierende belangen nog niet de tijd gehad hun evenwicht te herstellen. Ten derde, wat de toestand verklaart waarin zich de morele en sociale wetenschappen bevinden — want hun gebrek aan coördinatie betreft deze disciplines vooral — is het feit dat zij de laatste waren om in de kring der positieve wetenschappen te komen. De wetenschapsbeoefenaars hebben zich her en der geïnstalleerd naargelang hun persoonlijke smaak en zijn tot nog toe te ver van elkaar verwijderd gebleven om de banden te voelen die hen verenigen. Naarmate ze echter hun onderzoek verder van het vertrekpunt zullen stuwen, zullen ze elkaar noodzakelijk aantreffen en zich van hun solidariteit bewust worden.

Een der ergste bezwaren die ooit tegen de arbeidsverdeling gericht werden, als zou ze het individu tot de rol van machine herleiden, wordt aldus ieder fundament ontnomen. Indien het individu inderdaad niet weet waarheen zijn inspanningen leiden, dan kan hij er zich alleen nog maar routinematig van kwijten. Doch de arbeidsverdeling veronderstelt juist dat dit niet gebeurt, dat de arbeider zijn medearbeiders niet uit het oog verliest maar er, integendeel, konstant in relatie mee is om, bewust van het gemeenschappelijk karakter van hun onderneming, steeds in voeling te blijven met de ontwikkeling van deze laatste.

Hoofdstuk II: DE GEDWONGEN ARBEIDSVERDELING

I. Het volstaat nochtans niet dat er regels zijn, soms zijn het de regels zelf die de oorzaak zijn van het kwaad. Dat is nu juist het geval in de klassenstrijd. De lagere klassen die niet meer tevreden zijn met de rol die hen door de gewoonte of door de wet werd toebedeeld, ambiëren de functies die hen ontzegd zijn en pogen hen, die ze uitoefenen, eruit te ontzetten. Opdat dus de arbeidsverdeling solidariteit zou voortbrengen, volstaat het niet dat iedereen zijn taak heeft, het moet ook een taak zijn die hem past. De klassenstrijd wordt veroorzaakt doordat de distributie der sociale functies, waarop zij berust, niet meer beantwoordt aan de distributie der natuurlijke talenten. Alleen de dwang houdt de individuen nog in hun functie. Indien niets de individuen die voor de diverse taken concurreren, hindert of onrechtmatig bevoordeligt, zal de verdeling enkel en alleen op basis van de geschiktheid tot stand komen. Enkel wanneer de arbeidsverdeling aldus op spontane wijze tot stand komt, en in de mate dat ze spontaan is, zal ze solidariteit tot stand brengen. Deze spontaneïteit is dus een gevolg, eigenlijk een andere vorm, van de absolute gelijkheid in de eksterne kondities van de strijd. Wat de dwang uitmaakt, is dat de strijd zelf onmogelijk gemaakt wordt.

Deze perfecte spontaneïteit is nergens gerealiseerd. Hoewel ze niet zo sterk meer verstoord wordt door de erfelijke basis van de arbeidsverdeling, is er nog de erfelijke overdracht van rijkdom waardoor de eksterne kondities van de strijd ten zeerste ongelijk gemaakt worden, want ze betekent voor de begunstigten een bijzonder voordeel dat niet noodzakelijk beantwoordt aan hun persoonlijke waarde. Naarmate men anderzijds hoger klimt in de schaal der sociale ontwikkeling, met andere woorden naarmate het segmentaire type verdwijnt onder het georganiseerde type, worden de ongelijkheden steeds meer genivelleerd. Dit is overigens een noodzakelijke ontwikkeling, die zich voltrekt, niet omdat ze op zich een goede zaak is, maar omdat iedere eksterne ongelijkheid de organische solidariteit compromiteert. Men kan dus voorzien dat de sociale verhoudingen steeds rechtvaardiger zullen worden naarmate het georganiseerde type zich verder zal ontwikkelen.

II. De gelijkheid in de eksterne kondities van de strijd is niet alleen noodzakelijk om ieder individu aan zijn functie vast te hechten, maar ook om de funk-

ties aan elkaar te verbinden. De kontraktuele relaties nemen immers met de arbeidsverdeling toe en men ziet dat het kontraktenrecht steeds volumineuzer wordt bij de geciviliseerde volkeren. Welnu, dit kontraktenrecht heeft geen ander doel dan het vlotte samengaan te verzekeren van de functies die op die manier in relatie treden. Maar, om dit resultaat te bereiken, is het niet voldoende dat de overheid erover waakt dat de kontraktuele verbintenissen uitgevoerd worden, zij moeten ook in zeer ruime mate spontaan uitgevoerd worden. En daarvoor moeten de kontrakten vrij worden aangegaan; doch wat is dat: een vrij engagement? Verbale of schriftelijke inwilliging is geen bewijs voor een vrij engagement, men kan slechts inwilligen onder druk.

In een gegeven gemeenschap heeft ieder objekt dat uitgewisseld wordt, op ieder moment een bepaalde waarde die men zou kunnen noemen zijn sociale waarde: zij vertegenwoordigt de hoeveelheid nuttig werk die dit objekt bevat, dit is alle moeite die het gekost heeft en alle nuttige diensten die het kan verlenen. Welnu, het kontrakt is slechts ten volle vrij aangegaan indien de uitgewisselde diensten een ekwivalente sociale waarde hebben. Indien dit niet zo is, dan is het kontrakt maar kunnen tot stand komen doordat één of andere eksterne kracht in de balans werd gegooid. Met andere woorden, het kontrakt kan maar ten volle verplichtend zijn, wanneer het ook rechtvaardig is. En dat kan alleen maar wanneer de kontraktanten in perfect gelijke eksterne kondities staan.

Het is de verdienste van de ekonomisten geweest, het eerst gewezen te hebben op het spontaan karakter van het sociale leven dat zich niet onder dwang kan ontwikkelen doch resulteert uit een vrije interne werking. Ze hebben echter de aard van die vrijheid verkeerd geïnterpreteerd. De vrijheid is geen konstitutief element van de mens, dat hij van nature en vòòr elke sociale aktie zou hebben. In werkelijkheid is de vrijheid het resultaat van zulke sociale aktie; ze is zo weinig een kenmerk van de natuurstaat dat ze zelfs een overwinning is van de samenleving op de natuur. Het familieleven met zijn erfenis van goederen en alle ongelijkheden die daaruit voortspruiten, is van alle vormen van sociaal leven deze die het meest van natuurlijke oorzaken afhangt en we hebben gezien hoe al die ongelijkheden de negatie zelf zijn van de vrijheid. Wat de vrijheid uitmaakt, is de onderwerping van de eksterne krachten aan de sociale krachten; alleen dan kunnen deze laatste zich vrij ontplooiën. Men kan dus wel zeggen dat de taak van de ontwikkelde samenlevingen een taak van rechtvaardigheid is; ze kunnen zich alleen onder die voorwaarde handhaven.

Hoofdstuk III: EEN ANDERE ABNORMALE VORM

Het gebeurt vaak in een commerciële, industriële of andere onderneming dat de functies zo zijn verdeeld dat ze de activiteit van de individuen te weinig materie bieden. Wanneer deze dan niet weten waarmee zich onledig te houden, worden de bewegingen slecht gekoördineerd, de operaties worden uitgevoerd zonder eenheid; in één woord: de solidariteit verzwakt, de inkoherentie en de wanorde verschijnen. De reden daarvan is dat de solidariteit zeer nauw samenhangt met de funktionele activiteit der gespecialiseerde delen. Deze twee termen variëren gelijk. De functies mogen nog zo speciaal zijn, wanneer ze nauwelijks operationeel zijn, worden ze slecht gekoördineerd en voelen ze onvolledig hun wederzijdse afhankelijkheid.

De solidariteit neemt toe naarmate de funktionele activiteit toeneemt omdat de functies van een organisme slechts aktiever kunnen worden indien ze ook méér kontinu worden. Iedere activiteitstoename in een functie impliceert immers een daaraan korresponderende activiteitstoename in de solidaire functies, en deze laatste toename impliceert dan opnieuw een toename in de eerste functie: dat is slechts mogelijk als de activiteit van deze eerste méér kontinu wordt.

Wanneer de functies aldus méér ononderbroken in contact zijn met elkaar en elkaar méér kontinu nodig hebben, zullen de ook hun wederzijdse afhankelijkheid beter aanvoelen. Dat is ook de normale gang van zaken. De arbeidsverdeling ontwikkelt zich normaal niet zonder dat ook de funktionele activiteit gelijktijdig en gelijkmatig toeneemt. Dezelfde oorzaken die ons verplichten ons méér te specialiseren, verplichten ons immers ook méér te werken. Wanneer het aantal konkurrenten in de globale samenleving toeneemt, dan neemt het ook toe in iedere beroepsgroep afzonderlijk, de strijd wordt er dus levendiger.

Vandaar dat we een tweede reden kunnen aanbrengen waardoor de arbeidsverdeling een bron van sociale solidariteit is: ze verbindt de individuen met elkaar, niet alleen omdat ze de activiteit van elk van hen beperkt, maar ook omdat ze deze activiteit doet toenemen.

KONKLUSIE

I. We kunnen nu het praktisch probleem oplossen dat we ons bij de aanvang van dit werk gesteld hebben.

Als er één gedragsregel is waarvan het moreel karakter niet betwist wordt, dan is het deze die ons de plicht oplegt, in onszelf de essentiële trekken van het kollektief type te realiseren. Het is bij de lagere volkeren dat deze regel zijn maximale kracht bereikt. De eerste plicht is daar immers: op iedereen te gelijken, niets persoonlijks te hebben noch in termen van opvattingen noch in termen van praktijken. In de meer ontwikkelde samenlevingen zijn de vereiste gelijknissen minder talrijk; er zijn er nochtans en wanneer wij ze ons niet eigen maken, zijn we moreel in fout. Er zijn minder kategoriën van misdrijven, maar indien hedentendage net zoals eertijds de delinkwent veroordeeld wordt, dan is het omdat hij onze gelijke niet is.

We hebben aangetoond dat de funktie van deze regel was, te voorkomen dat het kollektief bewustzijn en bijgevolg de sociale solidariteit verschrompelde; verder ook: dat deze regel slechts dan die funktie kan vervullen als hij een moreel karakter had. De diskreditering van de fundamenteelste kollektieve gevoelens kan niet getolereerd worden zonder dat de samenleving desintegreert; er moet tegen gestreden worden met deze bijzonder energieke reaktie die verbonden is aan de morele regels.

De tegengestelde regel die ons de specialisatie oplegt, heeft juist dezelfde funktie. Hij ook is nodig voor de kohesie van de samenleving, tenminste vanaf een bepaald ogenblik van haar ontwikkeling. De ontwikkelde samenlevingen kunnen zich slechts handhaven als het werk er verdeeld is. Indien tussen deze twee regels in zeker opzicht een ware tegenstelling bestaat, dan is dat niet omdat ze op twee verschillende doeleinden gericht zijn, maar omdat ze via twee verschillende wegen hetzelfde doel willen bereiken. Het is dus niet nodig om ééns en voor goed te kiezen tussen deze twee, noch om de één in naam van de andere te veroordelen. Wat men moet doen, is aan elk van de twee de plaats toekennen die hen toekomt op ieder moment van de geschiedenis.

Misschien kunnen we nog verder veralgemenen. We hebben de morele regels geklasseerd in twee groepen: de regels met repressieve sanktie (diffuus of georganiseerd) en deze met restitutieve sanktie. Vermits de eerste groep de voorwaarden uitdrukt van de mechanische solidariteit en de tweede groep de voorwaarden van de negatieve en de organische solidariteit, kunnen we meer algemeen stellen dat het kenmerkende van de morele regels is, dat ze de fundamentele voorwaarden uitdrukken van de sociale solidariteit. *Moreel is alles wat bron is van solidariteit*, al wat de mens verplicht rekening te houden met anderen. Men ziet hoe foutief het is de moraliteit te definiëren in termen van vrijheid; ze bestaat veel eerder uit een staat van afhankelijkheid. Verre van erop gericht te zijn het individu te emanciperen, is ze er integendeel op gericht het individu tot een deel van het geheel te maken en hem bijgevolg iets van zijn bewegingsvrijheid te ontnemen. De samenleving is dus in tegenstelling tot wat vaak gesteld werd, niet los te zien van de moraal, zij is er de noodzakelijke voorwaarde van. Zij is geen opeenhoping van individuen die met zich een intrinsieke moraal zouden meebrengen; de mens is slechts een moreel wezen omdat hij in gemeenschap leeft.

Welnu, de arbeidsverdeling vertoont niet alleen het kenmerk waarmee we de moraliteit definiëren, maar ze wordt hoe langer hoe meer de essentiële voorwaarde van de sociale solidariteit. Naarmate men verder gaat in de evolutie verzwakken de banden die het individu aan zijn familie hechten, aan zijn geboortegrond, aan de tradities. Het kollektief bewustzijn verdwijnt daarom niet volledig; op zijn minst zal er altijd de kultus van de persoon, van de individuele waardigheid blijven bestaan waarover we gesproken hebben. Maar wat is dat in vergelijking met de steeds toenemende uitgestrektheid van het sociale leven, en bij wijze van reperiessie, van het individueel bewustzijn. Ziedaar de morele waarde van de arbeidsverdeling: het is door haar dat het individu zich opnieuw bewust wordt van zijn afhankelijkheid ten overstaan van de gemeenschap.

II. Maar impliceert de arbeidsverdeling geen verenging van de individuele persoonlijkheid, daar ze van ieder van ons toch een "onaf" wezen maakt?

Ten eerste, het is moeilijk te begrijpen waarom het méér in de logika van de menselijke natuur zou liggen om zich in de breedte te ontwikkelen, eerder dan in de diepte. Waarom zou een ruimere maar versnipperde activiteit méér waard zijn dan een gekoncentreerde maar welomschreven activiteit? Men zegt dat de mens zijn eigen natuur moet realiseren? Doch deze natuur blijft niet konstant. Ze verandert met de samenleving. Bij de minder ontwikkelde volkeren bestaat de typisch menselijke akt erin de gelijke te zijn van zijn gezellen, in zich alle trekken van het kollektieve type te realiseren. In de meer ontwikkelde samenlevingen bestaat de menselijke natuur erin een orgaan te zijn van de samenleving. De typisch menselijke daad is hier bijgevolg: de rol spelen van orgaan.

Ten tweede, de arbeidsverdeling tast de individuele persoonlijkheid niet aan. Integendeel deze laatste ontwikkelt zich met de arbeidsverdeling. Een persoon zijn, dat is: een autonome bron van aktie zijn. De mens verwerft dus deze kwaliteit naarmate hij in zich iets heeft dat van hem en van hem alléén is, en dat hem dus individualiseert.

III. Indien de arbeidsverdeling tot solidariteit leidt, is dat omdat ze een systeem van rechten en plichten scheidt dat de mensen met elkaar op duurzame wijze verbindt; ze produceert een stel regels die verzekeren dat de verdeelde functies vreedzaam en met regelmaat samengaan. Deze regels nemen toe met de arbeidsverdeling, en ware dat niet zo dan zou de organische solidariteit onvolledig of zelfs onmogelijk zijn. Het recht ontwikkelt zich.

Het volstaat echter niet dat er regels zijn, ze moeten ook rechtvaardig zijn. Daarvoor moeten de eksterne kondities van de konkurrentie gelijk zijn. Als men zich anderzijds herinnert dat het *kollektief* bewustzijn zich steeds meer herleidt tot de kultus van het individu, dan ziet men dat de moraal in de georganiseerde samenleving iets menselijkers heeft. Ze vraagt ons rechtvaardig te zijn voor onze medemensen, onze taak naar behoren te vervullen en aan iedereen te geven wat hem toekomt. Men hoede er zich voor een dergelijk ideaal voor te stellen als te aards, te nabij. Een ideaal is niet hoog omdat het transcendent is, maar omdat het ruime perspektieven opent. Welnu, we weten maar al te goed voor welke onderneming we staan, willen we een samenleving uitbouwen waar iedereen de plaats heeft die hij verdient.

Terecht stelt men dat de moraal een enorme crisis doormaakt. Wat voorafgaat, kan ons dit beter doen begrijpen. In zeer korte tijd hebben zich grondige veranderingen voorgedaan in de structuur van onze gemeenschappen. Ze zijn losgekomen van het segmentaire type met een snelheid en in proporties waarvan de geschiedenis ons geen ander voorbeeld toont. De moraal die beantwoordt aan dit sociale type is dus achteruitgegaan, zonder dat de andere moraal zich echter gelijkmatig heeft ontwikkeld om de leegte in ons bewustzijn te vullen. Aan deze anomie moet een einde komen. We moeten de middelen vinden om de organen, die nu nog botsen met elkaar, harmonieus te laten samengaan. Daarvoor moet in hun relaties meer rechtvaardigheid worden gebracht door de eksterne ongelijkheden, bron van alle kwaad, steeds méér te verzachten. Onze eerste taak is dus, ons een moraal te maken. Dit kan niet geïmproviseerd worden in de stilte van de studeerkamer, zij kan alleen maar vanzelf tot stand komen onder druk van de interne oorzaken die haar nodig maken. Doch waar ons denken wél kan toe leiden, móet toe leiden, is de uitstippeling van het doel dat we moeten bereiken; en dát hebben we geprobeerd te doen.

Vereniging voor sociologie

De Vereniging voor Sociologie werd in 1975 opgericht, met het doel de beoefening en de ontwikkeling van de sociologie en de beroepsbelangen van de sociologen te bevorderen. De Vereniging voor Sociologie is gefedereerd met de Association des Sociologues Belges de langue française in de Belgische Vereniging voor Sociologie die, als overkoepelend orgaan, de binding met de International Sociological Association verzekert.

Sinds 1979 geven de Vereniging voor Sociologie en de sociologische departementen van de Vlaamse universiteiten samen het Tijdschrift voor Sociologie uit.

Hoofdredacteur en verantwoordelijke uitgever: M. Elchardus

Redactiesecretaris: K. Deschouwer

Redactie: H. Brutsaert, K. Deschouwer, E. Henderickx, G. Loosveldt, H. Meulemans, B. Pijnenburg, H. Van Geel, J. Verhoeven, J. Vranken

Abonnementen: gratis voor de leden van de Vereniging voor Sociologie

Niet-leden: 800 fr. (voor studenten, werklozen en gelijkgestelden: 600 fr.)

Te storten op bankrekening nr. 001-0850956-41 van Tijdschrift voor Sociologie vzw,

p/a H. Van Meerbeeck, KULeuven-Departement Sociologie, E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven

(In het abonnement zijn de afleveringen van Sociale Wetenschappen Klassiek inbegrepen. Ze zijn ook afzonderlijk verkrijgbaar.)

In het eerste grote werk van Durkheim staat reeds het probleem centraal dat in feite heel zijn sociologisch denken is blijven beheersen : de vraag naar de voorwaarden van de maatschappelijke samenhang.

In dit vroege werk grijpt Durkheim dit probleem nog niet in zijn algemeenheid aan, maar spitst hij zijn nieuwsgierigheid toe op de *verandering* die zich in de maatschappelijke samenhang aan het voltrekken is : hoe kan de moderne samenleving standhouden terwijl het individu een steeds grotere autonomie verwerft en dus in een steeds lossere verhouding tot zijn maatschappelijke omgeving komt te staan.

Durkheim stelt hier de vraag aan de orde, waarin de moderne, industriële samenleving verschilt van de traditionele, pre-industriële samenleving, en hoe de overgang is te verklaren van het ene samenlevingstype naar het andere. Het *eigene* van deze samenlevingstypes is volgens Durkheim gelegen in de aard van hun respectieve samenhang, en komt het best tot uiting in het soort van rechtsregels waarmee het samenleven er telkens georganiseerd wordt. De *overgang* van het ene samenlevingstype naar het andere bestaat dan ook uit een *transformatie* van de maatschappelijke samenhang, en komt derhalve tot uiting in een mutatie van het rechtssysteem. De *oorzaak* van deze maatschappelijke verandering is dan te zoeken in de immer voortschrijdende deling van de arbeid.

LILY VANDEKERCKHOVE is docent sociologie aan de Faculteit der Rechtsgeleerheid, de Faculteit van de Economische en Toegepaste Economische Wetenschappen en de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte van de K.U. Leuven.